

LANDSBYGDSUTVECKLING I BANGLADESH

Kommenterad sammanfattning av aktuella
skrifter och utredningar

av

Bo Kage Carlson

1975 02 28

Resultatvärdering 10

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	<u>Sid</u>
PRESENTATION	1
LITEN ORDLISTA	3
KAPITEL I: BANGLADESH: EN KORT PRESENTATION	4
Landet	4
Geografi och klimat	4
Folket	6
Historia i korta drag	6
Jordbruket och staten	9
Det arbetsamma bylivet	10
Socio-ekonomiska strukturer	11
Jordbrukets säsonger och produkter	12
Landsbygdens yrkesgrupper	13
Bönderna och jorden	14
Landsbygdens klasser och statusgrupper	15
Fem klasser	17
KAPITEL II: YTTRE INFLYTANDE PÅ BYN: EN HISTORISK ÖVERSIKT	18
Kolonial landsbygdspolitik	18
Britterna och Kooperationen	18
Landsbygden under pakistansk tid	19
Kooperationen under pakistansk tid	21
KAPITEL III: UTVECKLINGSPROGRAMMEN: MEST OM COMILLA	23
Ursprunget	23
Ideologi och principer	24
Det kooperativa programmet	24
Arbetsprogrammet	25
Bevattningsprogrammet	26
Risprogrammet	26
Utbidnings- och utvecklingscentra	27
Försöksverksamhet	27
Försök i Comilla-distriktet	27
"Ett språng framåt"	28
Ett nationellt program	29
Organisationen av BPUS	32
Spridning av BPUS	32
Rangunia-projektet	33
Andra kooperativer	34
KAPITEL IV: HUR DET GICK: ETT FÖRSÖK TILL SUMMERING	35
Kooperationen	35
Arbetsprogrammet	40
Bevattningsprogrammet	40
Risprogrammet	41
Utbildnings- och utvecklingscentra	42
Försörjningsproblem och resursutnyttjande	44

Stor arbetslöshet	46
Kapital och krediter	48
Subsidier till de rika	50
Ökande klyftor	50
En stärkt maktelit	51
Kvinnorna eftersatta	52
 KAPITEL V: GODA MÖJLIGHETER, MEN....	 54
Resursmobilisering och produktionsmaximering	56
Social rättvisa	57
Summerad slutsats	59

LITTERATURFÖRTECKNING

Dumont, René	Problems and prospects for rural development in Bangladesh, Dacca, 1973 (stencil)
Haellquist, Karl Reinhold	Indien - Beskrivning av ett u-land, Stockholm 1972
Hettne, Björn	Utvecklingsstrategier i Kina och Indien, Lund, 1974 Integrated Rural Development Programme - An Evaluation, Dacca, 1974 (stencil)
Khan, Akhter Hameed	Tour of Twenty Thanas, Comilla, 1971
Majumdar, R C m fl	An Advanced History of India, London, 1956
Myrdal, Gunnar	Asian Drama, Pelican, 1968
Nicolas, Martha and Oldenburg, Philip	Bangladesh - The Birth of a Nation, Madras, 1972
Obaidulla Khan, A Z	Rural development in Bangladesh-Problems and Prospects, 1974 (stencil)
Raper, Arthur F	Rural Development in Action - The Comprehensive Experiment at Comilla, East Pakistan, Ithaca and London 1970
SIDA/ILO	Report on Intergrated rural development, IRDP, Bangladesh, Stockholm, 1974 (stencil) med separat appendix, Dacca, 1974 (stencil)
Spear, Percival	A History of India, Pelican (vol 2)
Stjernberg, Gustaf	Pakistan Bangladesh - Beskrivning av två u-länder, Stockholm, 1972
Thapar, Romila	A History of India, Pelican (vol 1)

PRESENTATION

Avsikten med denna skrift är att ge en bakgrund till utvecklingsproblemen i Bangladesh för den som redan tidigare har en åtminstone rudimentär kännedom om landets förhållanden. Strävan har varit att inte göra den alltför svårläst för en bredare läsekrets.

Skriften bygger i huvudsak, beträffande avsnitten om landsbygdsutvecklingen och Kooperationen, på SIDA:s och ILO:s gemensamma rapport samt på material som har färdigställts av personer som enskilt eller i grupp har haft till uppgift att studera landsbygdsutvecklingen. De finns alla medtagna i den korta litteraturförteckningen.

Det är naturligt att resor till Sydasiens, bl a till Bangladesh under krigets sista dagar och den nya nationens första dagar har satt sina spår liksom ett relativt flitigt journalistiskt studium av artiklar och essäer om utvecklingen. Vidare har ett specialstudium av den sociala stratifieringen, som jag gjort vid socialantropologiska institutionen i Stockholm, haft betydelse. Och sist men inte minst har jag haft nytta av många års samtal och samarbete med Dipak Lahiri, doktorand vid kulturgeografen vid Stockholms universitet, som har studerat Kooperationen i Rangunia (se kapitel III).

För värderingarna svarar jag dock ensam.

Det är viktigt att påpeka att de sifferuppgifter som anges i skriften ofta bygger på otillförlitlig statistik. De är i bästa fall approximativa, troligen varken bättre eller sämre än statistiska uppgifter som publiceras i u-länder i allmänhet.

Kapitel I avser att presentera landet med hänsyn tagen till att det skall ge en bakgrund till dagens ekonomiska, sociala och politiska situation på landsbygden: Trycket på landet, jordbrukets förutsättningar, den historiska påverkan på ekonomin och samhällslivet samt de socio-ekonomiska relationerna på landsbygden.

Kapitel II är en genomgång av yttre, särskilt ekonomisk, påverkan under kolonial och pakistansk tid. Den ger bakgrunden till den nuvarande Kooperationens framväxt. De tidigare misslyckandena har färgat dagens BPUS-kooperativer.

Kapitel III skildrar Comilla-projektets framväxt och dess utveckling till BPUS. De program för landsbygdsutveckling, som har framarbetats i Comilla, presenteras och jag redogör för det ideologiska tänkandet.

Kapitel IV avser att objektivt redogöra för hur det gick. Här lyser kanske enstaka avsnitt igenom så som källförfattarna tecknat sina intryck. I så fall beror det på att de gjort det så bra att en omarbeting skulle ha varit en försämring. I kapitlet hävdar jag, med stöd av det underlag som presenteras där, att målsättningen inte uppnåtts vare sig när det gäller att skapa ökad risproduktion, ökad jämlikhet eller vidgat lokalt medinflytande.

Kapitel V är en mera subjektiv genomgång av situationen idag och hur den vidare utvecklingen kan bli. Den kinesiska modellen för resursmobilisering skulle gå ut över de rika, d v s de elitgrupper som nu dominerar det statsbärande awamiförbundet. Den kan därför inte komma ifråga så länge dessa sitter vid makten. Däremot kan det tänkas att hotet om väpnat motstånd kan pressa fram ett reformprogram som innehåller meningsfulla åtgärder, bl a lagstiftning i riktning mot demokratisk socialism samt resursmobilisering, produktionsmaximering och ökad jämlikhet. Sker inte detta hotas Bangladesh dels av en hungerkatastrof som kan skörda miljoner liv och dels av ännu ett blodbad i form av ett nytt inbördeskrig som kan bli väl så dyrbart i form av förlorade liv.

Men helt hopplös är inte situationen i Bangladesh. 75 miljoner människor och 23 miljoner acres bördig jord i ett land med ett givmilt klimat är inget omöjligt utgångsläge försåvitt de styrande har en konstruktiv utvecklingsstrategi.

Stockholm i januari 1975

Bo Kage Carlson

Liten ordlista

Acre	4 050 kvm, 0,82 tunnland
Aman	Risskörd som odlas under monsunperioden juli - oktober, den kvantitativt viktigaste.
ARPP	Accelerated Rice Production Programme, accelererade risprogrammet.
Aus	Risskörd som odlas under mars - juni
BARD	Bangladesh Academy for Rural Development, Bangladeshs akademi för landsbygdsutveckling
Bigha	Ytmått, cirka 1 350 kvadratmeter.
Boro	Risskörd som odlas under november - februari
BPUS	Bangladesh Palli Unnayan Sangstha, det nya namnet för IRDP, d v s den thana- och bybaserade Kooperationen
Crore	10 000 000 (t ex en crore taka = 10 milj taka)
District	Den största administrativa enhet, som landet är indelat i. Det finns 19 distrikt, som vart och ett består av ett 20-tal thana och cirka 200 unions
HYV	High Yielding Variety, högavkastande variant.
IRDP	Integrated Rural Development Programme, ett något missvisande namn på den thana- och bybaserade Kooperationen (se BPUS)
Lakh	100 000 (t ex 1 lakh taka = 100 000 taka)
Maund	Viktmått, cirka kg
Paddy	Oskalad ris
Paisa	1/100 taka
Purdah	Avskildhet för kvinnor enligt muslimsk sed. Främmande män tillåts inte se kvinnorna, som hålls instängda på omgärdade gårdar. Purdah-seden upprätthålls mycket strängt i Bangladesh
RWP	Rural Works Programme, "arbetsprogrammet"
Share-cropper	Jordbrukare som i ersättning för den jord han brukar betalar en del av skörden, vanligen 50 %, till jordägaren
Taka	Tidigare rupie, uppdelad i 100 paisa. En taka är värd cirka 50 öre
Thana	Den näst största administrativa enheten. Bangladesh är uppdelat i 417 thana. En thana består av ett tiotal unions
TIP	Thana Irrigation Programme, "bevattningsprogrammet"
TTDC	Thana Training and Development Centre, utbildnings- och utvecklingscentrum
Union	Den minsta administrativa enheten ovanför byplanet, ungefär "kommun". Det finns cirka 4 000 unions i Bangladesh.

I BANGLADESH: EN KORT PRESENTATION

Cykloner, krig och översvämningar, som har kostat hundratusentals eller kanske miljoner bengaler livet, har de senaste åren föst världens uppmärksamhet på Bangladesh, eller Östpakistan som området tidigare benämndes. Katastroferna har engagerat stater, internationella biståndsorganisationer och privatpersoner i hjälpaktioner för de bengaler som har drabbats av naturens vrede och människors grymhet. Men katastroferna har också, och det är på sikt viktigare, gjort världen uppmärksam på hur farligt nära svält döden människorna i Bangladesh lever också under normala tider.

Landet

På en yta av 142 776 kvadratkilometer (mindre än en tredjedel av Sverige) bor cirka 75 miljoner människor (mer än nio gånger så många som i Sverige). Folktätheten på över 500 per kvadratkilometer hör till världens högsta och medför ett enormt tryck på landets resurser. Detta tryck ökar dessutom: Befolkningstillväxten ligger nu betydligt över tre procent per år, vilket innebär att Bangladesh år 2000, d v s om 25 år, kommer att ha mer än 150 miljoner människor att försörja om inte takten i folkmängden minskar snabbt.

Försörjningsproblemen ökas dessutom av att jordbruket måste ge utkomst åt nästan hela befolkningen. Om jorden skulle fördelas lika mellan alla de cirka 70 miljoner människor som nu bor på landsbygden skulle den bara räcka till 1,9 acres per hushåll.

Katastroferna har visat hur prekärt försörjningsläget är. Det finns inga nämnvärda lagerreserver att ta till under dåliga skördeår. Människorna konsumerar mer än de producerar och Bangladesh måste årligen importera mer än en miljon ton spannmål, fram till 1971 huvudsakligen vete från Västpakistan. Ändå lämnas många hungriga, eftersom de tillgängliga resurserna fördelas mycket olika. Vad värre är: Produktionen av föda ökar inte lika snabbt som folkmängden utan bara med cirka 2,5 procent per år.

Kan inte Bangladesh snabbt både öka matproduktionen och minska befolkningstillväxten krymper marginalen till svält ytterligare. Då kan hungersnöden inte hållas borta ens under goda skördeår och grupper, som nu inte drabbas, kommer då att dras ner mot eller under svältgränsen.

Geografi och klimat

Bangladesh ligger vid den inre delen av Bengaliska viken. I norr sträcker sig landet fram till Assams

höjder, som är förelöpare till Himalaya-bergen mellan Indien och Kina. I öster når det fram till de djungelklädda berg som breder ut sig över en stor del av Sydöstasiens fastland. I väster gränsar det till den indiska delstaten Västbengalen, ett område som har likartad geografi, natur, befolkning och kultur.

Landet genomkorsas av stora floder. Ganges, Brahmaputra och deras bifloder bildar ett mäktigt delta-land. Det vatten och det slam som floderna för med sig gör norra Bangladesh till ett mycket bördigt område men i sydväst är landet så vattensjukt att det är svårödlat. Där växer en av världens mest svårgenomträngliga regnskogar. Marken där står under stora delar av året helt eller delvis under vatten och det är för närvarande inte möjligt att odla någonting där.

Bangladesh är ständigt utsatt för naturens vådsamma växlingar. Det ligger i ett klimatiskt oroligt område. Det är dessutom låglänt och därför ofta översvämmat. Bara i sydöst, nära hamnstaden Chittagong, höjer sig kullar högre än 100 meter över havet.

Bengalen drabbas ofta av cykloner. Mäktiga vågor sveper in från Bengaliska viken och spolar ibland bort allt som kommer i deras väg: människor, hus och åkerjord. Andra gånger är det vattenmassor som flödar ner från Assams höjder och Himalaya-bergen under monsunperioden som drabbar landet. Dessa regn är koncentrerade till några få sommarmånader. Då faller enorma mängder. I Cherrapunji, som är världens regnrikaste ort och som ligger i Indien helt nära gränsen till Bangladesh, faller årligen 12 500 millimeter regn, nästan allt under perioden juni-oktober. (Som jämförelse kan nämnas att nederbörden i Sverige är 600 - 700 millimeter per år.) Floderna svämmar då över sina breddar och vallar bryts sönder. Därigenom vållas enorma skador på skördar, åkrar och hus.

Under senare år har denna typ av översvämningar tenderat att komma oftare. Detta beror bl a på att skogar avverkats på Himalayas sluttningar och att vattnet därför inte binds där som tidigare utan sveper ner i floderna från de höglänta områdena i nordöstra Indien till det låglänta Bangladesh. Samordnade projekt för att få bukt med eller minska verkningarna av de onormala översvämningarna var omöjliga under den tid Bangladesh var en del av Pakistan. Då förhindrade den politiska konflikten mellan dessa båda länder projekt av sådant slag. Men med de bättre grannskapsrelationer som för närvarande råder mellan regeringarna i New Delhi och Dacca är det möjligt att gemensamma, långsiktiga projekt mot översvämningar skulle kunna genomföras men de är mycket dyrbara och det är därför tveksamt om de blir av.

Bangladesh har ett tropiskt monsunklimat. Somrarna är regnrika och varma medan vintrarna är torra och milda. Temperaturen når inte ens om somrarna ofta över 32 grader Celsius och på vintern sällan under 10 grader.

Folket

Befolkningen i landet utgörs till allra största delen av bengaler men där finns också några minoritetsgrupper. Den största av dessa är biharerna som invandrade till Östbengalen i samband med den blodiga delningen av Brittiska Indien 1947. En del av dem har efter 1971 evakuerats till Pakistan men kvar finns några hundra tusen. I öster, på gränsen mot Burma, finns också några bergsfolk.

Före kriget 1971 var 79 procent av befolkningen muslimer, 18 procent hinduer och de övriga huvudsakligen kristna och buddister. Antalet hinduer som flydde till Indien 1971 var mycket stort och många av dem har inte återvänt. Nu uppges andelen hinduer vara 12 procent, vilket skulle betyda att muslimerna utgör cirka 85 procent.

Hinduerna har delvis ett annat levnadsmönster än muslimerna. Bl a deltar de hinduiska kvinnorna oftare i arbetet på fälten. Detta innebär att arbetskraftstillgången utanför hemmen är större hos hinduerna än hos muslimerna. Också de buddistiska kvinnorna och kvinnorna hos bergsfolken deltar i stor utsträckning i verksamheten utanför hemmen. De muslimska kvinnorna däremot hålls vanligen, och särskilt bland de mera besuttna, isolerade från yttervärlden. De observerar purdah.

Bangladesh är ett jordbrukarland. Enligt 1961 års folkräkning bor nära 95 procent av folket på landsbygden i 65 000 byar. En övervägande majoritet av denna landsbygdsbefolkning sysslar med jordbruk, främst risodling, men många livnär sig också på fiske, boskapsskötsel, handel, samt land- och flodtransporter.

Industrin är obetydligt utvecklad. Den var i det närmaste obefintlig under brittisk tid och utvecklades endast långsamt under pakistansk tid, då istället Sindh och Punjab i Västpakistan prioriterades.

Historia i korta drag

Landet Bangladesh är ungt. Det blev självständigt 17 december 1971 efter ett flera månader långt och mycket blodigt krig som bröt upp Pakistan i två delar. Men bengalernas historia är lång och deras kulturarv rikt. De är ofta stolta över sitt förflutna och de söker styrka i historien för att förverkliga drömmen om ett Sonar Bangla (Gyllene

Bengalen). De söker också orsakerna till sitt nuvarande elände i historien: utsugning under britter och punjaber från 1700-talet fram till självständigheten 1971.

Det bördiga Bengalen låg vid sidan av det centrala Indien och den kamp som utspelades där om makten mellan lokala hövdingar och erövrare utifrån. Ibland tilläts Bengalen styra sig självt, andra gånger var de styrande i Gangesdalen starka nog att utsträcka sin makt till Bengalen. Landet låg som en brygga mellan Indien, Kina och Sydostasien och mottog impulser från många håll. Hinduism, buddism, islam och kristendom kom till Bengalen och influerade folket. Till slut segrade islam men det var en mjuk variant med spår av buddism, inte den mera militanta religion som dominerar i Punjab.

Bengalen var relativt rikt innan britterna koloniserade det. Det bördiga landet genomkorsades av sinnrika bevattningskanaler. Vad jorden producerade räckte till att skapa ett överskott som gödde Calcutta och Dacca och gjorde dem till blomstrande städer.

När britterna på 1700-talet kom i form av East India Company gjorde de Calcutta till centrum för sin verksamhet. De tog genom krig och list över administrationen i området. Att börja med tilläts brittiska köpmän att härja fritt och landet utsögs snabbt. Senare systematiserades exploateringen och den monopoliserades av bolaget.

Britterna förde ut bomull, siden, socker och salpeter. Istället sålde de industrivaror, framför allt textilier, till bengalerna. Därigenom slogs den lokala byindustrin sönder och folket gjordes beroende av import.

Medan Calcutta blomstrade förvandlades landsbygden och övriga städer till ett fattigt uppland vars uppgift det var att skapa ett överskott och en marknad som gynnade framväxten av den brittiska industrin. Därtill gjordes direkta ingrepp i landsbygdens produktionsmönster när te- och juteplantager etablerades.

Britterna införde också ett nytt skattesystem som förändrade jordägandet i och med att privat ägande infördes och jorden blev en saluvara. Systemet innebar också att rentiärer från städerna med tiden blev skatteindrivare och innehavare av stora jordegendomar. Denna åtgärd innebar också att hinduer, som var snabbare att anpassa sig till de nya tiderna än den gamla muslimska överklassen, med tiden övertog huvudparten av den ekonomiska makten.

Den muslimska befolkningen var, tagen som helhet, fattigare och mera efterbliven jämförd med övriga religionsgrupper i Brittiska Indien. Detta innebar, när Bangladesh skapades 1971, att landet var underprivilegierat på många områden.

I kampen för självständighet tog hinduerna ledningen i Brittiska Indien. Senare utnyttjade britterna splittringen mellan hinduer och muslimer för egna syften genom att spela ut de båda religionsgrupperna mot varandra. För Bengalen innebar denna brittiska politik att området delades 1905, huvudsakligen efter den gräns som följdes 1947, d v s så att den västra delen fick en hinduisk majoritet och den östra en muslimsk. Våldsamma protester följde på detta brittiska beslut och kolonialmakten tvingades återförening Bengalen 1911. Men händelserna bidrog till att skapa en stark radikalism och en benägenhet att tillgripa våld, som redan fått betydelse i både Öst- och Västbengalen och som kan hota det nuvarande systemet i Bangladesh med våldsbrott om den ekonomiska och sociala situationen förvärras ytterligare.

Misstron mellan hinduer och muslimer ledde under 1930-talet till att de senare krävde en egen stat. Det var främst muslimerna i norra och nordvästra Brittiska Indien som krävde detta, medan bengalerna inte spelade någon större roll när Pakistan skapades. Men 1947 följde de sina trosfränder i Punjab, Sind, Baluchistan och Nordvästra gränsområdet vid tillkomsten av den muslimska staten i Sydasien. De accepterade att bli avskilda med en internationell gräns från sina kulturella närmaste i Västbengalen för att förena sig med religionsfränder i ett område som var avskilt av 150 mils främmande territorium. De gjorde det därför att de fruktade för sina liv. Deras farhågor visade sig vara välgrundade när blodiga strider utbröt mellan religionsgrupperna. En halv miljon människor beräknas ha dödats och 13 miljoner tvingades fly i samband med delningen av Brittiska Indien i de båda självständiga staterna Indien och Pakistan.

För Östbengalens del blev detta blodiga skede ekonomiskt betydelsefullt eftersom många av de stora jordägarna, som var hinduer, flydde och därigenom möjliggjorde en jordreform som gav många fattigbönder chansen att odla en egen bit land. (Se sidan

Ekonomiskt blev delningen viktig också därför att den på sikt innebar att Östbengalens näringsliv skildes från Indiens. Detta innebar bl a att juteindustrin, som oftast låg i Västbengalen, skildes från juteodlingarna, som huvudsakligen låg i Östbengalen.

I Pakistan skulle de västra och östra delarna med deras olika klimat och naturliga förutsättningar ha kunnat komplettera varandra ekonomiskt och gjorde det delvis. Det blev dock aldrig någon riktig ömsesidighet. Pakistans ledare visade inte något intresse för att utveckla landets östra del som var ett av de mest efterblivna områdena i Brittiska Indien, utan detta område förblev den fattiga provinsen. Och utvecklingspengar som bäst hade behövts i Östbengalen användes i Västpakistan, där de gav snabbare resultat.

När västpakistanerna dessutom försökte tvinga på östbengalerna, som var i majoritet i staten, den egna överklassens språk, urdu, på bekostnad av bengali och när bengalerna hölls nere på alla områden kom den explosion som 1971 gjorde miljoner bengaler till flyktingar och som krävde hundratusentals människoliv vid skapandet av Bangladesh.

I detta krig kämpade en bengalisk gerillaarmé mot den pakistanska armén. Det var dock först när den indiska armén direkt trädde in i kriget som pakistanerna tvingades ge upp och gå med på att Bangladesh bröt sig loss ur den ohanterliga statsbildningen Pakistan. Därigenom vann östbengalerna nationellt oberoende och Indien blev den utan konkurrens dominerande makten i Sydasiens.

Jordbruket och staten

Under alla dessa skeden, då indiska kungar, centralasiatiska erövrare och europeiska kolonisatörer i tur och ordning och i kamp med varandra styrde Indien, var det jordbruket som utgjorde den ekonomiska basen för deras aktiviteter. Skatteinkomster från bönderna betalade för städernas lyxliv, kungarnas arméer och briterernas industrialisering.

Jorden betraktades traditionellt som antingen statens, kungens eller byns egendom, medan den som brukade den hade en traditionell rätt att nyttja den men inte att sälja vare sig rätten eller jorden. Skatt drevs in av staten genom ombud och betalades in natura eller i pengar. Tidiga historiska dokument talar om en standardskatt på en sjättedel av vad jorden gav. Skatten tycks dock ha kunnat variera från en åttondel upp till en fjärdedel av produktionsresultatet. Under århundradenas lopp förefaller skatten ha stigit för att ibland uppgå till hälften av avkastningen.

I Bengalen sköttes indrivningen av statens skatt av s k zamindarer. Dessa hade, innan britererna anlände, i uppgift att driva in skatten från bönderna och att betala merparten till den styrande medan en del kunde behållas för egen del. De tycks närmast ha varit ett slags fogdar, medan jorden tillhörde kronan och brukningsrätten tillhörde bönderna. Varken zamindarerna

eller bönderna hade rätten att sälja jorden. När britterna kom gjorde de dock snart, genom en lag 1793, de bengaliska zamindarerna till jordägare. Därmed försäkrade sig britterna om en bestämd årlig inkomst från zamindarerna. För böndernas del innebar den nya lagen att deras rättigheter framtogs dem. Zamindarerna kunde höja arrendena efter behag och de kunde också göra sig av med arrendatorer som de fann besvärliga.

I samband med införandet av den nya lagen bytte britterna också ut en del av de tidigare zamindarerna mot nya. En hel del av dessa var rentiärer från städerna, vars enda intresse var att utvinna så stora belopp som möjligt från arrendatorerna och som inte hade några sociala relationer till dessa. Den nya situationen ledde till missnöje både bland arrendatorerna och bland de avsatta zamindarerna och det anses att detta missnöje var en av anledningarna till myteriet 1857, då muslimer och hinduer förenade sig i kamp mot britterna.

En mycket stor del av de nytillsatta zamindarerna var hinduer. Detta fick stor betydelse i samband med delningen av Brittiska Indien 1947. Då var hinduerna i majoritet bland jordägarna. När de flydde till Indien undan blodsdåden tog den pakistanska staten över deras jordegendomar och fördelade jorden bland de bönder som brukade den. Därigenom blev en mycket stor del av bönderna i Östbengalen självägande och därigenom kom jorden i området att styckas upp i små lotter. I dag är det genomsnittliga jordinnehavet 3,3 acres (cirka tre tunnland). Den pakistanska regeringen gjorde ett försök att lagstifta bort fortsatt fragmentering av jorden. Det visade sig emellertid att bönderna inte var villiga att bryta traditionen att dela upp en faders jord mellan söner vid den förres död.

Det arbetssamma bylivet

Bylivet i Bangladesh är primitivt. Bostäderna är oftast lerhyddor med halmtak. Bara de rikare har råd att bygga med tegel och att lägga korrugerad plåt på taken. Det finns inte alltid vatten som är lämpligt att dricka i byarna. Många gånger finns inga vägar fram till husen utan saluvaror och inköp måste bäras långa sträckor över åkrarna. Skolor finns inte alltid och många gånger måste barnen gå långa vägar, vilket inverkar menligt på skolrekryteringen. Analfabetismen är allmän. I hela Bangladesh är läskunnigheten cirka 20 %, men lägre i byarna än i städerna. Det är många gånger också relativt långt till marknadsplatsen, vilket betyder att dennas betydelse för information och modernisering inte slår igenom i de mest avlägsna byarna. Sjukvården är dåligt utvecklad och liksom i alla u-länder drabbar detta landsbygden hårdast.

Socio-ekonomiska strukturer

Det har länge ansetts att landsbygden i Sydasien bestod av ett mycket stort antal s k byrepubliker, 560 000 i Indien och 65 000 i Bangladesh. Men modern forskning har nu visat att byn långtifrån är någon självständig och självförsörjande enhet, i Bangladesh inte ens någon klart avgränsad enhet. Det råder istället en livlig interaktion mellan byar och det är inte ovanligt att en person äger jord i en by, där han inte bor. Dessutom måste byborna ofta gå utanför den egna byn för att få service av olika slag, för att finna marknadsplatser att sälja sina produkter och för att finna giftermålspartners. Denna vidare cirkel av kontakter följer inte alltid administrationens gränsdragningar. Av somliga forskare kallas denna vidare cirkel för mikroregion, av andra för marknadsområde. Detta vidare område med dess funktion att återdistribuera överskottsprodukter och service anses vara en mycket viktig enhet i Bangladesh. Det har föreslagits att den skall tas som utgångspunkt vid försök till utveckling av landsbygden.

I risodlingsdistrikten ligger landskapet strött med husgrupper, vilka ofta är förlagda till de höjder i naturen som finns, för bengalerna har, visa av erfarenheterna, byggt sina bostäder så att inte de ständiga översvämningarna skall förstöra dem. Husgrupperna ligger vanligen utspridda och detta gör det svårt att avgöra var en by slutar och nästa tar vid. Denna utspridda bebyggelse har sin förklaring i att bönderna vill vara nära sina risfält.

Hushållet är den minsta socio-ekonomiska enheten. Den utgörs oftast av en kärnfamilj men kan också vara en storfamilj. Som regel bryts storfamiljen sönder när en man dör och hans egendom fördelas mellan barnen, vanligen mellan sönerna även om kvinnorna enligt muslimsk lag kan ärva. Inom hushållet sker produktion och konsumtion.

Bari är beteckningen på en husgrupp som består av fem-sex enheter med från 25 upp till 50 invånare tillsammans. Invånarna i en bari är vanligen patri-lineära släktingar men också andra anförvanter, som av olika anledningar kommit att ty sig till dessa, kan bo där. Varje bari, speciellt då de som bebos av rikare familjer, är byggda så att de skyddar från insyn och så att kvinnorna ogenerat kan röra sig inom husgruppen.

Para är en sammanslutning av flera bari. Den kan socialt vara sammansatt av släktgrupper eller av socio-religiösa solidaritetsgrupper såsom muslimer, hinduer, buddister, etc, men den kan också innesluta icke-relaterade familjer och individer. En para ges aldrig formellt, specifikt uttryck som en social enhet i och för sig. Den skall snarare ses som en samling geografiskt närbelägna bari och utgör det sociala råmaterial från vilket formella organisationer skapas. Ibland kallas para för kvarter.

Reyai och mallot (två benämningar på likartade före-
teelser) är sådana formella organisationer. Ibland
sammanfaller de med en para. Ibland är dock reyai och
mallot mera omfattande. En reyai i Comilla-distrik-
tet t ex omfattar som regel 7-8 bari och har en be-
folkning på 100-200 personer. Den leds, åtminstone
nominellt, oftast av en sardar eller matabbar, d v s
den ledande personen inom den bari som är den ekono-
miskt och numerärt dominerande. En reyai eller en
mallot är alltså en gruppering vars betydelse ligger
inom det politiska och ekonomiska beslutsfattandet
inom lokalsamhället och vars omfattning växlar med
deras ledares förmåga att samla sina styrkor runt
omkring sig. Dessa grupperingars sammansättning väx-
lar, alltså i tiden medan deras ledare ärver sina
roller från far till son.

Byn i Bangladesh är ett diffust begrepp, som traditio-
nellt benämns gram. Denna kan bestå av en eller flera
reyai. För administrativa ändamål används beteckning-
en mauza, vilken inte alltid har gränser som samman-
faller med vad byborna avser med en by.

Större enheter i Bangladesh är administrativa: union,
thana och distrikt, nämnda nedifrån och upp i stor-
leksordning. Under pakistansk tid var Östbengalen en
provins inom Pakistan.

Jordbrukets säsonger och produkter

Jordbruket i Bangladesh är generellt sett primitivt
vad gäller teknologi. Vanligen används jorden för
risodling, men andra grödor tenderar att få ökad
betydelse. 1969/70 odlades totalt 28,84 miljoner
acres, av vilka 25,49 miljoner var risfält.

Tre skördar kan tas ut på sina håll i Bangladesh
men vanligare är att jorden och klimatet tillåter
två skördar. I genomsnitt utnyttjas dock bara jor-
den till 1,5 skördar per år. Aus odlas mars-juni,
aman (som är den kvantitativt viktigaste säsongen)
under monsunperioden juli-oktober och boro under
november-februari. Det viktigaste skälet i tradi-
tionellt jordbruk till att en bonde sällan odlar
ris under alla tre säsongerna är att han måste ta
hänsyn till hurdan vattentillgången är: högt land
får inte tillräckligt mycket vatten under boro- och
en del av aussäsongen medan låglänt land får för
mycket vatten under aman.

Ett effektivare utnyttjande skulle dock vara möjligt.
Avkastningen per enhet är i Bangladesh bara en
fjärdedel av vad den är i Japan trots ett bättre
klimat och trots bättre jordar.

Vid sidan av ris odlas jute, som är en viktig marknadsprodukt, vete, majs, oljeväxter, bönor, linser, potatis, kryddor, grönsaker, frukt, kokosnötter, te, tobak, sockerrör och bomull.

Årligen producerar landet cirka 10 miljoner ton spannmål men konsumerar cirka 11 miljoner. Gapet hotar att växa eftersom produktionen per capita minskar från år till år.

Landsbygdens yrkesgrupper

Den huvudsakliga sysselsättningen på landsbygden är jordbruk, främst risodling. Vid folkräkningen 1961 utgjordes arbetskraften på landsbygden av 16,5 miljoner personer. Av dessa sysslade 14,6 miljoner eller 88 % med jordbruk. I denna grupp ingår såväl självägande bönder som arrendatorer och egendomslösa jordbruksarbetare. 1,63 miljoner sysselsattes utanför jordbruket. De var fiskare, krukmakare, vävare, smeder, affärsmän, rickshaförare, färjkarlar, lärare, präster m m. De resterande cirka 300 000 sysslade med bl a boskapsskötsel och trädgårdsodling.

Sedan folkräkningen 1961 genomfördes kan stora förändringar ha inträtt. Bl a har utvecklingen av kooperationen och införandet av modern teknologi i en del av jordbruket medfört att nya experter tillkommit: bokförare, pumpskötare, traktorförare etc. Än så länge är dock dessa grupper små jämförda med de som utgörs av vad man i traditionell mening avser med bönder, arrendatorer och lantarbetare.

Fördelningen mellan bönder, arrendatorer och jordbruksarbetare är delvis oklar. Ofta är en person både självägande bonde och arrendator, självägande bonde och lantarbetare eller arrendator och lantarbetare.

1951 var andelen egendomslösa jordbruksarbetare 14,25 % av alla personer sysselsatta med odling. 1961 hade andelen stigit till 17,52 %. Siffror från en undersökning av några tusen hushåll utspridda över 12 distrikt och genomförd 1973/74 antyder att andelen nu fördubblats från 1961 och uppgår till nära 38 %, en siffra som dock också innefattar hushåll sysselsatta utanför jordbruksnäringen och därför inte helt jämförbar med folkräkningsuppgifterna. Men tendensen ser ut att fortsätta att gå mot en tilltagande proletarisering på landsbygden. Rapporter från Bangladesh talar nu ofta om cirka 40 % egendomslösa bybor.

Uppgifter från de områden som drabbats värst av översvåmningskatastrofen hösten 1974 antyder att fattigbönder tvingats sälja både djur och jord till de mera besuttna, vilket skulle betyda att gruppen jordbruksarbetare skulle ha ökat ytterligare.

Andelen rena arrendatorer är mycket låg, mindre än två procent. Men det är svårt att avgöra var gränsen går mellan arrendatorer och jordbruksarbetare i vissa fall.

Bönderna och jorden

Bondébefolkningen i Bangladesh kan i grova drag placeras in på en klasskala i enlighet med hur mycket jord de förfogar över eller hur mycket de producerar i förhållande till vad deras hushåll konsumerar. I det förre fallet tar man som utgångspunkt den åkerareal ett hushåll förfogar över, d v s äger och/eller arrenderar, och i det andra fallet hur mycket som blir över när alla kostnader i form av konsumtion har dragits av.

Inplaceringen på skalorna försvåras av att många bönder också har sidoinkomster. Det är vanligt att de rikare bönderna vid sidan av att vara jordbrukare också är penningutlånare eller butiksinnehavare. Det förekommer att de jordlösa eller de som lever nära den gräns då de måste sälja sina jordar söker arbete utanför jordbruket, i den mån något står att få. Det förekommer också allmänt att personer som lämnat jordbruket har kvar sina jordar, medan de arbetar inom byn som t ex lärare eller tjänstemän eller har flyttat från byn och blivit frånvarande jordägare, varvid inkomsterna från jordbruket närmast är att betrakta som en biinkomst.

Sett utifrån kan det tyckas att landsbygden i Bangladesh är i det närmaste ett klasslöst samhälle där befolkningen som helhet lever i en relativt likartad misär. Detta intryck kan vara orsakat av att det i de större städerna, särskilt i huvudstaden Dacca, förekommer ett lyxliv som är väsensskilt från det liv som levs i byarna. Men i byn, där "teleskops-effekten" inte längre finns, är det klart att det går klara skiljelinjer mellan rika och fattiga och man kan urskilja åtminstone två viktiga, men diffusa gränser. En går mellan dem som inte kan skaffa utkomst åt sig och de sina och alla de övriga i byn. En annan mellan den som kan producera ett överskott för försäljning och alla de övriga.

I den ekonomiska litteraturen om Bangladesh och för övrigt om u-länderna i allmänhet, talar man oftast om småbönder, mellanbönder och storbönder. En finare indelning delar upp den första av dessa grupper i marginella bönder och småbönder. Experterna är inte eniga om hur mycket jord man skall förfoga över för att hamna i den ena eller den andra gruppen. Vanligen anses den vara marginell som förfogar över mindre än en acre, småbonden har ungefär

en till två acres, mellanbonden två till fem eller två till sju acres och storbonden har alltså antingen mer än fem eller mer än sju acres. Av dessa är det endast storbönderna som anses kunna producera ett överskott för försäljning.

Räknas de helt egendomslösa bort utgör småbönderna, de som har upp till två acres, 47 % av jordägarna, mellanbönderna, med två till sju acres, 43 % och storbönderna 10 %. Verkliga storbönder i bengalisk mening, sådana som har mer än tio acres, utgör bara 4 % av de jordägande och alltså ännu färre av den totala landsbygdsbefolkningen. Enligt en undersökning som gjordes 1963-64 var andelen hushåll som förfogade över mindre än 0,25 acres 29 %, de som hade 0,25 - 0,75 acres 13 %, de med 0,75 - 1,25 acres 9 %, de med 1,25 - 2 acres 11 % och de som hade över 2 acres 38 %.

Förhållandet att bara 2 % av landsbygdsbefolkningen är arrendatorer på heltid förklaras bl a av att endast 18 % av all jord arrenderas ut. Därvid skall märkas att det oftast är bönder med relativt stort eget jordinnehav som arrenderar in mer land. 1960 var det storarrendatorer vilka förfogade över minst fem acres som arrenderade hälften av all utarrenderad mark eller 1,91 miljoner acres av 3,95 miljoner.

Statistiskt sett går det inte att identifiera någon grupp människor som lever enbart eller huvudsakligen av arrendeinkomster och som alltså skulle kunna beskrivas som en godsägarklass. Detta hindrar givetvis inte att jordräntor är ett viktigt tillskott för många familjer utanför byn.

Landsbygdens klasser och statusgrupper

Medan det går, enligt strikt marxistisk modell, att identifiera landsbygdens klasser med enbart kännedom om deras jordinnehav, står det klart att enbart rikedom inte ger prestige och politisk makt. Det är sättet att spendera tillgångarna som avgör en persons position i bysamhället: hur han underhåller släktingar och anhängare och hur han stöder religiösa ledare, moskéer och tempel.

Det är vanligt att en storbonde kring sig dels har en grupp bestående av mer eller mindre avlägsna släktingar som han helt eller delvis underhåller och dels en grupp anhängare, som stöder honom i politiska frågor. En storbondes hushåll är alltså oftast mycket stort och det tär hårt på produktionsöverskottet från jordbruket. Detta är en form av återdistribution av rikedomar men det är samtidigt ett sätt att förvandla tillgångar inom den ekonomiska sfären till tillgångar inom prestige- eller politiksfärerna.

Storbonden samlar också andra anhängare kring sig om han har ambitionen att vara faktionsledare. Det är småbönder, arrendatorer och jordlösa bybor som tillsammans i utbyte mot förmåner från honom utgör hans politiska stödtrupp. Alla medlemmar i en sådan faktion förväntar sig att de skall vinna ekonomiska fördelar av det politiska och sociala stöd de ger. Också i detta fall åderlåts alltså storbondens/faktionsledarens hushåll och tillgångar inom ekonomisektorn förvandlas till tillgångar inom politik- och prestigesektorerna.

Det socio-ekonomiska nätverk som alla dessa förbindelser utgör verkar i riktning mot jämlikhet inom den ekonomiska sfären men relationerna innebär en koncentration av prestige och politisk makt. Denna struktur har ibland kallats feodal men detta är inte något adekvat namn på relationer mellan personer som ligger så relativt nära varandra på den socio-ekonomiska skalan som byborna i Bangladesh ändå gör.

Man får snarare se storbönderna som entreprenörer som har tillgångar och kunskaper, som ger dem fördelar framför den övriga befolkningen men det despotiska inslag man förknippar med feodalism existerar inte. En av de tillgångar dessa entreprenörer/faktionsledare har är kontaktmöjligheter med yttervärlden. De har ekonomiska eller politiska relationer med viktiga personer inom administrationen, inom det regerande och helt dominerande awamiförbundet och kanske inom kooperationen. De har fördelar vid marknadsföringen och de är kapitalstarka nog att kunna utnyttja teknologiska förbättringar och nya metoder. Byborna, som oftast är analfabeter, är i ekonomiska frågor ofta helt i händerna på dessa storbönder. Bara när det vuxit upp en fungerande kooperativ rörelse och i de fall då storbönderna inte dominerar också denna, bryts detta monopol på kontakter med omvärlden.

I många fall domineras dock såväl kooperationen som awamiförbundet av storbönderna. Det är då möjligt för dessa stor- och överskottsbönder att utnyttja även dessa nya kanaler till egen fördel. Vägar dras och brunnar borrar där de ger storbonden och hans anhängare största nyttan. I sådana fall är politisk makt och prestige inte längre "avgiftsbelagda" för storbonden utan ger honom istället ett extra tillskott inom den ekonomiska sfären, varigenom han kan ytterligare stärka politisk makt och prestige.

Ofta är storbönderna de enda som har tillräckligt med kapital att låna ut. Det är till dem småbönderna, arrendatorerna och de jordlösa måste vända sig när de råkat i nöd. Mot enorma räntor, som ibland kan gå upp till 100 % eller mer men som oftare ligger omkring 25-50 % beroende på släktskap och andra relationer, lånar de rika ut pengar under kärva tider. Ofta

skuldsätts på så sätt bondebefolkningen i en omfattning som innebär att den med tiden måste sälja av ytterligare jordar, vilka då ackumuleras hos storbönderna, d v s de som har kapital att köpa för. Här ligger förklaringen till den tilltagande proletariseringen av landsbygdsbefolkningen. Rapporter från katastrofområdena i Bangladesh hösten 1974 bygger under denna uppfattning.

Fem klasser

Ett försök till klassindelning skulle alltså baseras på en blandning av kännedom om de ekonomiska realiteterna och om en persons förmåga att förvandla ekonomiskt kapital till politisk makt och prestige. Det tycks då som om man kan urskilja fem huvudklasser:

- 1 Faktionsledare, d v s storbönder som lyckats förvandla tillgångar inom den ekonomiska sfären till politisk makt och social prestige utan att för den skull tyngas alltför mycket av försörjningsbördor och stödkostnader för sin gruppering och som inom det regerande partiet och inom kooperationen skaffat sig nya möjligheter att öka sin makt ytterligare.
- 2 Övriga storbönder, bl a sådana som inte förstått eller förmått att utnyttja den moderna jordbruksteknologin.
- 3 Mellanbönder, en grupp som dels kan bestå av personer som p g a stor försörjningsbördor eller liten jord är hårt skuldsatta eller av personer som kan skrapa ihop ett mindre överskott under goda år och klara sig undan skuldsättning.
- 4 Småbönder och marginella bönder, vilkas gårdar genom ytterligare arvsskifte hotar att fragmenteras alltför mycket eller som redan är så hårt tyngda av skulder och försörjningsplikter att de nätt och jämnt eller inte alls kan försörja sig.
- 5 De jordlösa lantarbetarna, vilka p g a stigande markpriser aldrig kan hoppas på att skaffa tillräckligt med pengar för att köpa jord.

Tjänstemän på olika nivåer torde huvudsakligen kunna placeras in i grupperna två och tre medan specialarbetare oftast hör hemma i grupperna tre, fyra och fem.

Kolonial landsbygdspolitik

Under brittisk kolonial tid innebar den officiella handlingslinjen att myndigheterna inte skulle lägga sig i utvecklingen på landsbygden och att byarnas sociala liv skulle fortgå utan inblandning utifrån.

Men redan från första början kom britterna i realiteten att föra en politik som dramatiskt påverkade förhållandena på landsbygden. Genom att göra större delen av Bengalen till ett uppland för brittiska industrier och för hamnstaden Calcutta, som också blev ett administrativt centrum, påverkades landsbygdens ekonomiska och sociala förhållanden i mycket stor omfattning. Därtill infördes plantagejordbruk i vissa delar av Bengalen samtidigt som importerade industrivaror konkurrerade ut produkter från det traditionella hantverket i byarna. Det allra största ingreppet var dock 1793 års skattelag (se ovan sid 7) som förvandlade zamindarerna från fogdar till jordägare och som gjorde dem som brukade jorden till arrendatorer med osäkra rättigheter.

Vid slutet av 1800-talet ändrade britterna sin tidigare handlingslinje, som kan betecknas som formell icke-inblandning i de lokala affärerna. Ett system av lokalt självstyre introducerades 1885 och samtidigt började man propagera för kooperativ verksamhet. De första försöken i denna riktning gjordes i Indien under 1880-talet, men det var först i början av detta århundrade som Kooperationen kom till Bengalen.

Britterna och Kooperationen

De styrande i Brittiska Indien började diskutera Kooperationen sedan en rapport framlagts av ett utskott, som hade i uppdrag att studera hungersnöd (Indian Famine Commission, Report 1901). Denna rapport resulterade i en kooperativ lag i mars 1904.

1905 startades av de styrande i Brittiska Indien en rörelse för kreditkooperation i Bengalen. Den hade som främsta syfte att vara en kanal som skulle hjälpa administrationen att nå byborna och därigenom möjliggöra en förändring av de socio-ekonomiska förhållandena på landsbygden. Trots försök att förmå bönderna att själva överta en större del av ansvaret för Kooperationen förblev den i stort sett ett regeringsstyrt program vars huvudsyfte var att förmedla kredit.

Ett par andra försök att aktivera byborna gjordes också under detta århundrades första decennier. Kring

Calcutta bildades åtskilliga sammanslutningar av landsbygdsbor i syfte att bekämpa malaria. Och ett försök gjordes vid slutet av 1920-talet att bilda kooperativa föreningar för att marknadsföra produkter. Det senare projektet förverkligades dock aldrig.

Kreditkooperationen blomstrade emellertid och det fanns 1925 mer än 11 000 föreningar, främst i området kring Dacca och Chittagong. Kooperationen hade då sammanlagt ca 400 000 medlemmar. Antalet föreningar fortsatte sedan att öka fram till 1940-talet och uppgick då till över 37 000, varav 3 000 var icke-agrikulturella. Men återbetalningen av lån fungerade illa och antalet medlemmar per förening började sjunka. 1945 fann det s k Rowland-utskottet att "den kooperativa rörelsen är i det närmaste ett lik".

Det finns flera skäl till att den kooperativa rörelsen misslyckades vid denna tid. Ett utskott, som hade i uppdrag att studera orsakerna, framhöll att medlemskapet var heterogent sammansatt, att flertalet medlemmar var analfabeter och att få förstod de kooperativa principerna. Utskottet underströk vikten av att utbildningen förbättrades bland medlemmarna så att man skulle kunna råda bot både på den allmänna analfabetismen och på bristen på kunskaper om hur en kooperativ rörelse skall skötas och vilka dess principer är.

Vidare var världsdepressionen under 1930-talets första år ett svårt slag för Kooperationen i Bengalen. Jutepriserna sjönk kraftigt och detta ras drabbade landsbygdens hela ekonomiska liv. Ekonomiska studier pekar på ett klart samband mellan sjunkande jutepriser och underlåtenhet att återbetala kooperativa lån.

En annan viktig faktor för nedgången i den kooperativa verksamheten vid denna tid var att föreningarna förvandlades från kreditkooperativa föreningar till enbart organ för kanalisering av statligt bistånd. Denna koppling av "mjuka" och "hårda" program förvirrade den ekonomiska situationen i den kooperativa rörelsen och innebar en situation som det finns anledning att återkomma till i samband med utvecklingen av Kooperationen i det fria Bangladesh.

Landsbygden under pakistansk tid

Så snart Pakistan delats från Indien i samband med att de båda länderna blev självständiga 1974 började Östpakistan genomföra en jordreform. Den jord som efterlämnats av de hinduiska zamindarerna, som hade flytt till Indien, övertogs av staten och fördelades genom en lag av 1951 mellan småbönderna. Samtidigt sattes ett tak för jordinnehav, vilket dock inte gällde plantagejordbruk, vid 100 bigha (cirka 33 acres).

Det bör noteras att någon motsvarande jordreform inte genomfördes vid samma tid i Västpakistan. Detta kan

förklaras politiskt med att de stora jordägarna i Östpakistan var hinduer, som alltså antingen hade flytt eller var politiskt maktlösa eftersom de var i minoritet. I Västpakistan var situationen en annan. Där var det de ledande inom det statsbärande partiet, Muslim League, som ägde de största jordegendomarna. Det var därför inte att vänta att dessa skulle ta ifrån sig själva de ägor som gav dem deras ekonomiska ryggrad och därmed deras politiska makt.

När general Mohammed Ayub Khan genom en statskupp kom till makten 1958 och svepte undan den spirande parlamentarismen är det inte att förvåna att han omedelbart började rasera en del av de reformer som genomförts i Östpakistan. Med en lag av 1961 höjde han taket för jordinnehav från 100 bigha till 375 bigha, cirka 110 acres. Också på andra sätt försökte han genomföra ett jordbruk som mera såg till att produktionen höjdes än till att fördelningen av dess avkastning blev mer jämlik.

Ayub Khan måste ha varit allvarligt oroad över utvecklingen inom jordbruket i Östpakistan. Produktionsökningen hade stagnerat under den tid som gått från självständigheten och Östbengalen, som tidigare varit självförsörjande, hade börjat importera stora mängder födoämnen, främst vete från Västpakistan. Detta berodde på att produktionsökningen inte höll jämn takt med den snabba befolkningstillväxten.

Men frånsett detta hade förändringarna troligen ändå genomförts eftersom Ayub Khan hade ett politiskt syfte med dem. Genom att stimulera framväxten av en stark landsbygdselit hoppades han kunna åstadkomma en motvikt till den stadsbaserade östbengaliska elit som allt starkare motsatte sig den västpakistanska dominansen och exploateringen.

För att påverka landsbygdens toppskikt avsåg han därför att införa ett kommersiellt eller kapitalistiskt jordbruk. Krediter ställdes till förfogande och ett arbetsprogram introducerades, vilket syftade till att skapa nya vägar och andra kommunikationer, en åtgärd som hade till mål att öppna nya marknader för överskottsproducerande storbönder. Under slutet av 1960-talet gick 40 procent av alla krediter, enligt beräkningar som gjorts, till bönder med mer än 12,5 acres. På det politiska planet infördes så kallade basdemokratier. Avsikten med dem var att bryta ner de traditionella partierna och att försäkra sig om ett stöd från de besuttna, vilka gynnades av de åtgärder Ayub Khans militärjunta införde. Han planerade att bygga upp en politisk pyramid, där byarnas storbönder skulle utgöra toppen på "basdemokratierna" vilka var de minsta byggestenarna i Ayub Khans pyramid.

Ayub Khans försök blev ett misslyckande i både ekonomiskt och politiskt avseende. Trots krediterna till storbönderna blev det ingen fart på utvecklingen inom jordbruket. Åtgärderna var halvhjärtade och storbönderna var relativt ointresserade av att pröva de nya metoderna. Dels var de tämligen nöjda med de inkomster de hade och dels fruktade de att den socio-ekonomiska struktur som de hade skapat omkring sig kunde skadas av reformer. Som nämnts ovan är ekonomisk maximering i sig ingen självklar drivkraft i det traditionella östbengaliska bysamhället. Det är möjligheten att omvandla de ekonomiska tillgångarna till prestige och politisk makt som är viktigast. Kanske vädrade bönderna i Östbengalen Ayub Khans fall, vilket inträffade efter våldsamma kravaller 1969.

På det politiska planet kände bönderna att det skulle bli svårt för dem att påverka den avlägsna regeringen i Islamabad i Västpakistan och de hade intrycket att denna var tämligen ointresserad av hur jordbruket i Östpakistan utvecklades. Därför blev heller inte den östbengaliska landsbygdens toppskikt den motvikt till städernas politiskt aktiva elit som hade avsetts. Ayub Khans åtgärder lyckades därför inte med sina politiskt-ekonomiska åtgärder stoppa kampen för ett självständigt Östbengalen.

Kooperationen under pakistansk tid

Vid tiden för självständigheten 1947 fanns det i Östbengalen mer än 25 000 kooperativa föreningar, men nästan samtliga var kraftigt skuldsatta. Bara 113 ansågs vara någorlunda ekonomiskt sunda.

Trots det nedslående resultatet av tidigare försök med kooperativ verksamhet sattes ett nytt program igång. Nya kooperativa sammanslutningar bildades på unionsplanet, inte på bynivån som tidigare. Avsikten med detta nivåbyte var att ge bättre möjligheter för bl a marknadsföring och tillförsel av nödvändiga varor. 1949 hade 1 500 kooperativa föreningar bildats och redan 1954 hade dessa fler medlemmar än de gamla föreningarna. 1961 täckte Kooperationen praktiskt taget varje union i Östpakistan.

Trots försöken att göra föreningarna bredare än vad de hade varit tidigare blev kreditgivningen även denna gång den viktigaste aktiviteten. En ILO-undersökning 1955 understryker att det var kredithungern som drev bönderna in i de kooperativa föreningarna och att denna typ av Kooperation inte hade mycket gemensamt med sann kooperativ anda. Vidare hette det att hela rörelsen från topp till botten var en koloss på lerfötter.

Denna kooperativa rörelse var liksom de tidigare experimenten toppstyrd. Den var en pappersrörelse och den var tungrodd. Dessutom hade den svårigheter att förmå bönderna att återbetala sina lån och den stagnerade snart. Trots att detta förhållande genom rapporter var känt för regeringen i Islamabad fortsatte denna att hoppas att Kooperationen, i den form den hade introducerats, skulle vara ett instrument för förändring av landsbygden. I den första femårsplanen, som inleddes 1960, heter det bl a: "Det bästa hoppet för att lösa problemet med kredit på landsbygden ligger i att sätta upp kooperativer."

Möjligen tänkte de styrande i Islamabad då på det projekt som just höll på att arbetas fram i Comilla i Östpakistan (se nästa kapitel). Men detta är inte sannolikt då detta projekt arbetade med helt andra metoder än de som dithills gällt för Kooperationen i Östpakistan, vilken som ILO-rapporten hade angett, egentligen inte var någon kooperativ rörelse.

Det är också tänkbart att de styrande tänkte på ett annat program som hade varit i verksamhet sedan 1952. Detta program för byutveckling, Village Agricultural and Industrial Development (V-AID), var utexperimenterat av amerikanska sociologer och finansierades av den amerikanska regeringen och av Ford Foundation. Detta programs filosofi var att bönderna i Östpakistan skulle förbättra sin situation genom självhjälp och att utvecklingen skulle gå i riktning mot demokrati.

Det var snarast ur ruinerna av detta programs misslyckanden som Comilla-projektet växte fram och det var till och med i lokaler, som varit avsedda för V-AID, som dess ledare med tiden kom att utbildas.

Nästa försök till utveckling av landsbygden i Östbengalen växte fram ur de tidigare misslyckandena. Vad som i dagligt tal brukar betecknas som Comilla-projektet är egentligen en hel serie program, vilka har en gemensam underliggande filosofi, att endast självhjälp är verklig hjälp. Dessa program, som alla avser att förbättra jordbruket, bylivet och behålla det privata ägandet av produktionsmedlen, har fått sitt samlingsnamn av att de alla experimenterades fram eller kläcktes idémässigt vid akademien för utveckling av landsbygden vilken förlagts till Comilla-distriktet i östligaste delen av Östpakistan.

Ursprunget

Vid mitten av 1950-talet stod det klart att jordbruket i Östpakistan hade stagnerat. Försöken till kooperation hade huvudsakligen misslyckats. Hela den politiska situationen i Pakistan var kaotisk. Man började söka efter nya lösningar för att bryta den onda cirkeln.

I "Rural Development in Action" skriver Arthur F. Baper att tanken på Comilla-projektet först framfördes vid ett sammanträde med höga pakistanska regeringstjänstemän i januari 1955. Där diskuterades V-AID och regeringstjänstemännen fann det nödvändigt att utbilda personer på olika nivåer som var kapabla att leda detta nya program. Det underströks i protokollet från sammanträdet att man vid utbildningen av personal skulle söka få fram personer som var intresserade av att hjälpa landsbygdsbefolkningen snarare än att upprätthålla lag och ordning.

Det förklarades vid sammanträdet att man avsåg att göra denna kategori personal till folkets tjänare, något som var ett avsevärt steg att ta, bara åtta år efter det att den strängt auktoritära brittiska kolonialmakten hade lämnat landet. Avsikten var också att dessa nya kadrer skulle gå ut till folket i byarna och instruera dem i förbättrade jordbruksmetoder på deras egna fält till skillnad mot tidigare då instruktörerna låtit utföra experiment och instruktioner under ideala förhållanden, vilka aldrig kunde uppnås ute i byarna. Kadrer avsågs bli ett slags allt-i-allo, som inte bara var experter inom var sin snäva sektor utan som skulle kunna ge råd om utveckling inom många, helst alla områden inom landsbygdsutveckling.

Dessa grundläggande idéer accepterades av premiärministern i Pakistan i oktober 1955. Efter några års förberedelser och sedan en stab hade utbildats vid universitet i USA kunde den nya akademien börja verka 1959 under ledning av Akhtar Hameed Khan, som tidigare varit verksam inom Indian Civil Service, dvs den högsta tjänstemannaklassen i Brittiska Indien.

Ideologi och principer

Någon samlad presentation av den ideologi som A H Khan och hans medarbetare arbetade efter finns inte. Men kanske kan ett uttalande som han gjorde relativt nyligen tjäna som en vägledning för tänkandet i Comilla: "Ekonomiskt är byn explosiv, för socialt är nu de gamla ledarna och de gamla institutionerna hjälplösa. I en del fall har de försvunnit totalt. Att introducera nya färdigheter och nya verktyg och nya metoder kommer att kräva en total omorganisering av byns sociala och ekonomiska struktur".

Ur utdrag ur en serie tal och artiklar kan man också bilda sig en uppfattning om vilka tankegångar som ligger till grund för Comilla-projektet:

- 1 Huvuduppgiften vid utveckling av landsbygden är utvecklingen av jordbrukets resurser, vilket kan ske genom att förbättra den fysiska infrastrukturen och införa teknologiska och organisatoriska förbättringar..Metoderna skall vara arbetsintensiva snarare än kapitalintensiva
- 2 Kollektiv aktion inom ramen för privat ägande skall stödjas genom att bönderna och deras ledare organiseras i kooperativer, arbetsgrupper, aktionskommittéer etc. Likaså skall tjänstemännen inom de nationsbyggande departementen på thana-nivån organiseras till ett lag av utvecklingsarbetare som är sammanlänkade med byarna
- 3 Processen att planera utvecklingsprojekt på landsbygden skall börja på bynivån. De som skall dra nytta av processen bör delta i arbetet med den från första början
- 4 Informationen måste flöda fritt på och mellan alla nivåer, bl a genom diskussionssessioner. Speciell vikt skall läggas vid att lokala ledare utbildas
- 5 En fullständig bokföring och redovisning skall ske av alla aktiviteter med hjälp av utbildade bokförare och tränade revisorer skall kontrollera böckerna.

En rad program arbetades fram i Comilla i enlighet med dessa principer. De viktigaste är:

Det kooperativa programmet

Den nya typ av Kooperation som arbetades fram avsågs fungera på två nivåer (two-tier co-operative system). För att undvika tidigare svagheter hos de nya kooperativa föreningarna valde man denna gång att skapa ett system med föreningar ute i byarna, vilka samlas inom en kooperativ centralorganisation på thana-nivån. Det ansågs att byn är den naturliga

enheten för utveckling på landsbygden, men det befars med ledning av tidigare erfarenheter att de kooperativa föreningarna på bynivån skulle vara för svaga för att kunna verka effektivt utan stöd från en central organisation, som inte var geografiskt eller administrativt mera avlägsen än thana-nivån.

Kooperativerna skulle ge bönderna hjälp att gemensamt planera sin produktion, att använda krediter på rätt sätt, att införa förbättrade jordbruksmetoder och att hjälpa dem att organisera ett regelbundet sparande.

Medlemmarna var skyldiga att delta regelbundet i möten i föreningarna, att utse en styrelse och att välja personer som skulle få utbildning på thana-nivån och att föra fullständiga protokoll över sina möten.

En viktig innovation i Comilla-projektet var modellbonden. Denne skall vara invånare i byn i fråga och han skall tjäna sin egen by som instruktör. Han väljs av de andra medlemmarna och far en dag i veckan till ett utbildningscentrum för instruktion. Samtidigt fungerar han som sambandskarl mellan thana-nivån och byn. Han förväntas också bidra med information uppåt om eventuella förbättringar som han själv eller andra medlemmar i byns kooperativa förening kommer på.

För att gardera sig mot ekonomiska fiaskon kräver kooperationen enligt Comilla-modellen att bönderna ställer säkerhet för sina lån med jordegendomar. De måste också köpa andelar i den kooperativa föreningen och spara minst 50 paisa, cirka 25 öre, per vecka. Den summan skall överlämnas i samband med att medlemmen deltar i veckomötena.

Lån förmedlas via den lokala föreningen. Det innebär att medlemmen inte behöver lämna byn för att få lån. Dessa förmedlas mot en årlig ränta på 15 %.

Arbetsprogrammet

Arbetsprogrammet på landsbygden (Rural Works Programme) tillkom för att mobilisera landsbygdsbefolkningen i arbetsintensiva projekt såsom konstruktion av bevattningsanläggningar, torrlägningsprojekt, vägbyggen och andra allmänna anläggningsarbeten på by-, thana- eller distriktsnivåerna. Det var meningen att "basdemokratierna" skulle handlägga detta program.

Det hade alltså den dubbla målsättningen att bidra till att ge sysselsättning åt landsbygdens arbetslösa och undersysselsatta och att skapa en infrastruktur som var nödvändig för ett accelererat utvecklings-

program på landsbygden. Att detta syfte klart uttalades var viktigt för det fanns hos ingenjörerna en tendens att hellre tänka kapitalintensivt än arbetsintensivt och hellre i stora bevattningsanläggningar där maskiner användes än i små bevattningsprojekt där mänsklig arbetskraft utnyttjades.

"Ingenjörerna och folket tillsammans gör under i Kina. Varför inte i Östpakistan?" frågade A H Khan i "Tour of Twenty Thanas".

Bevattningsprogrammet

Bevattningsprogrammet (Thana Irrigation Programme) avsåg att skapa ett fungerande system av bevattningsanläggningar i byarna. Detta var nödvändigt för att man skulle kunna införa de högavkastande varianterna av ris. Bevattningsanläggningar skulle byggas upp kring grupper av bönder, ett slags kooperativa grupper som var mera lösligt sammanfogade än de kooperativa föreningarna. De hade som enda syfte att distribuera vatten under boro-säsongen (november - februari), d v s fyra av årets tolv månader.

A H Khan skriver: "Vatten liksom jord och solsken, är Östpakiastans stora tillgång. Men fram till 1960 utnyttjades den knappast under vintern. 93 % av jorden låg i träda från december till maj. Vatten flöt i hundratals floder och kanaler. Det fanns enorma reservoarer under jord. Bevattningsprogrammet avsåg att använda dessa resurser till det yttersta genom att mobilisera bönderna".

En av anledningarna till satsningen på bevattningsprogrammet var att skydda bönderna mot naturkatastroferna. Det är säkrare att odla under vintern än under den regnrika monsunperioden, då översvämningarna hotar att spola bort grödan och jorden.

Risprogrammet

Det accelererade risprogrammet (Accelerated Rice Production Programme) avsåg att snabbt göra Östpakistan självförsörjande med ris. I detta syfte skulle man samordna den nya risteknologi som tillkom under 1960-talet med åtgärder för bevattning inom ramen för arbets- och bevattningsprogrammen. Vidare skulle konstgödsel, pumpar och utsäde subsidieras.

Avsikten var att Östpakistan inom fem år skulle kunna bli självförsörjande, d v s öka produktionen med mer än en miljon ton plus det tillskapade behov som uppstått genom fortsatt folktillväxt. Så stor var optimismen i vissa läger att tiden för självförsörjning ansågs kunna uppnås redan inom loppet av två år.

Utbildning- och utvecklingscentrum

För samordning och utbildning skulle skapas ett centrum (Centre for Training och Development at the Thana). Vid detta centrum skulle alla tjänstemän inom de nationsbyggande departement, som är representerade på lokalnivån, sammanföras med ledarna inom kooperativet. Detta centrum avsågs tillhandahålla klassrum, kontor och andra fysiska faciliteter för utbildning och samordning. Det skulle bli en symbol för administrationen av den samordnade och integrerade utvecklingen på landsbygden.

Försöksverksamhet

Försöksverksamhet pågick i några år i Comilla-distriktet med dessa projekt. Akademien förlades utanför staden och en thana blev experimentfält. Redan 1963 var det dock dags att föra ut verksamheten utanför detta experimentområde. Då gjordes försök i tre nya thana: Gauripur i Mymensingh, Gaibandha i Rangpur och Natore i Rajshahi. Därvidråkade man ut för ett svårt dilemma. Det visade sig nämligen att den kooperativa modell som skapats i Comilla hade en ideologi som delvis gick tvärtemot den som ännu officiellt förespråkades av den pakistanska regeringen. Instruktörerna vid dessa lokala försökscentra fann sig tvingade att predika för två olika system, som ibland var på kollisionskurs med varandra.

Trots detta visade det sig dock att bondebefolkningens engagemang var så stort att försöksverksamheten två år senare utvidgades till ytterligare sju thana i Comilla-distriktet, alltså det område som låg närmast Comilla Kotwali Thana, som varit akademins experimentfält.

Försök i Comilla-distriktet

Till ledare för pilotprojektet i Comilla-distriktet utsågs A Z M Obaidullah Khan, en medlem i Pakistan Civil Service. Han hade tidigare samarbetat nära för ledaren för akademien i Comilla, A H Khan. Dessa båda utarbetade gemensamt en plan för att utvidga det ursprungliga Comilla-projektet. Den nya planen fick beteckningen "Comilla District Integrated Rural Development Programme" (Det integrerade programmet för landsbygdsutveckling i Comilla-distriktet). Dess viktigaste punkter var:

- 1 Koordinering och ömsesidigt stöd för olika statliga program och deras integrering med de lokala styrande enheternas program via thana-rådet.

- 2 Planering och byggande av nödvändig fysisk infrastruktur som vägar, utdikning, bevattningskanaler som skyddar mot översvämning med hjälp av arbetsprogrammet för landsbygden och utfört via thana- och unionsråd i avsikt att därigenom stärka den organisatoriska infrastrukturen.
- 3 Kapitalformation, krediter, användande av maskiner, gemensam jordbruksplanering, lagring, marknadsföring och sociala aktiviteter via bykooperativer, som har stöd av en stark central kooperativ organisation på thana-nivån.
- 4 Utbildning i många av de färdigheter som behövs i modernt landsbygdsliv genom utbildningscentra på thana-nivån. Dessa färdigheter är bl a förbättrade jordbruksmetoder, familjeplanering, grundskolning och utbildning om hur ett effektivt lokalt självstyre går till. I alla dessa ämnen skall undervisningen utföras av lokala statliga tjänstemän.

Ganska snart mötte detta nya projekt svårigheter. Det visade sig att det inte var lätt att få de olika statliga tjänstemännen att dra jämnt med de personer som sattes att leda Kooperationen på thananivån. Detta medförde brister i samordningen av verksamheten.

Det visade sig också att de olika program som alla syftade till att utveckla landsbygden sinsemellan konkurrerade om de knappa resurserna som anslagits för verksamheten. Därför tvingades man än en gång se över utvecklingsverksamheten innan det var dags att börja sprida den över hela Östbengalen.

"Ett språng framåt"

Vid mitten av 1960-talet tycktes Östpakistan, liksom andra spannmålsproducerande områden i den underutvecklade världen, stå inför ett stort språng framåt i och med att nya och högavkastande vete- och rissorter hade framställts och var färdiga att odlas i stor skala. Dessa nya varianter lovade att öka risproduktionen i Östpakistan dramatiskt. Man förväntade sig att provinsen skulle bli självförsörjande inom några få år.

Men de styrande var medvetna om att en bättre infrastruktur behövdes för att klara av satsningen på de högavkastande varianterna, vilka krävde mera vatten, mera omsorg och tillförsel av konstgödning, som de traditionella varianterna hade klarat sig utan. Dessa växte med enbart de näringsämnen som tillfördes vid de årliga översvämningarna, som när de inte är alltför våldsamma, är en stor tillgång för Östpakistan.

Bevattningsanläggningar måste byggas för att klara av tillförseln av mera vatten och vägar konstrueras för att klara transporter av de varor som behövdes för jordbruket och av det överskott som skulle saluföras utanför produktionsområdet.

Efter de kooperativa misslyckandena idet förflutna fanns det inga användbara kanaler för kreditgivning, och Comillaprojektet hade ännu inte finslipats tillräckligt för att kunna snabbt spridas över hela Östpakistan. Och de styrande var inte beredda att vänta på att det skulle ha producerat kadrer i tillräcklig omfattning för att sätta igång det på det lokala planet över hela provinsen.

Därför förbigicks, åtminstone tillfälligt, utvecklingen i Comilla och regeringen i Islambad valde i stället en genväg. Den innebar att man skulle satsa på bevattningsprogrammet, arbetsprogrammet och risprogrammet som ansågs lättare att sprida. Därigenom skulle man, hoppades man, kunna dra nytta av de teknologiska landvinningarna, skapa en behövlig infrastruktur och uppnå en kraftigt höjd risproduktion.

På så sätt fick Östpakistan under slutet av 1960-talet ännu ett toppstyrt program för utveckling av landsbygden, vilket inte gav folket i byarna någon möjlighet att delta i beslutsfattandet. Programmet såg vidare endast till att risproduktionen snabbt skulle öka och befattade sig inte med den sociala utvecklingen eller de konsekvenser som detta nya ingrepp i landsbygdens socio-ekonomiska liv kunde komma att få.

Men programmet blev ett misslyckande också vad gäller risproduktionen. Under 1960-talets senare år nådde avkastningen inte upp till ens samma nivå som under årtiondets tre, fyra första år. Med en snabbt stigande befolkning innebar detta en kraftig minskning av tillgången på inhemskt ris per capita och drömmen om att snabbt kunna göra slut på importen kom alltså på skam.

De styrande lyckades inte heller effektivt samordna programmen. Det var därför naturligt att experimentverksamheten i Comilla-distriktet fick ligga till grund för en integrerad landsbygdsutveckling, som arbetades fram under 1969 men som inte kom att utvecklas i sin helhet förrän tre år senare, efter befrielsekriget 1971 som i sig innebar sociala, politiska och ideologiska förändringar i Östpakistan.

Ett nationellt kooperativt program

När den nya staten Bangladesh 1972 presenterade sin första femårsplan visade det sig att den övertagit huvudparten av de program som hade utarbetats under 1960-talets senare år: Det kooperativa projektet så som det hade utvecklats i Comilla och delar av de övriga programmen.

Den nya staten sade sig ha en socialistisk ideologi. Men i själva verket satsade man på en privatkapitalistisk utveckling. Men den nya statens officiella ideologi satte spår i verklighetsbedömningen i plan-dokumentet. Det ansågs där att landsbygdens institutioner i det förflutna hade pressats ner uppifrån, att de lokala kooperativa föreningarna hade dominerats av byns rika bönder och att det tidigare valsystemet hade hindrat de fattiga och förtryckta från att bli representerade. Vidare hade utvecklingen på landsbygden varit beroende av resurstillförsel utifrån.

I 5-årsplanen framlades ett nytt program för integrerad landsbygdsutveckling (Integrated Rural Development Programme, IRDP). Det som annammades var emellertid bara en del av vad som tänkts ut och experimenterats fram i Comilla för samordning av utvecklingen på landsbygden i Östpakistan, nämligen den kooperativa delen. Det nya namnet skapade förvirring, eftersom det står klart att ett integrerat program förutsätter en samordning mellan Kooperationen och den statliga aktiviteten på lokalplanet.

Medan Kooperationen utvecklades inom de ramar som hade arbetats fram i Comilla förblev övriga projekt toppstyrda program.

I viss mån minskade förvirringen, när programmet för Kooperationen gavs ett bengaliskt namn, Bangladesh Palli Unnayan Sangstha, och blev känt under dess förkortning BPUS, en beteckning som kommer att användas i fortsättningen i denna skrift.

Kooperationens huvudsakliga mål, i denna tappning, är i korta drag sammanfattade i följande punkter, som delvis skiljer sig från de ursprungliga Comillaplanerna som har presenterats ovan:

- 1 Att skapa en institutionell infrastruktur för att effektivt utnyttja de resurser som är tillgängliga för utveckling, genom att införa en kooperativ organisation av Comilla-typ över hela Bangladesh.
- 2 Att organisera bönder i permanenta, fasta och disciplinerade grupper för att inom dessa verka för genomförandet av planerade program, vilka inledningsvis syftar till att utveckla jordbruket.
- 3 Att utnyttja de möjligheter till kredit som erbjuds av Kooperationen och att bygga upp ett eget kapital genom att spara och sälja andelar.

- 4 Att välja ut förbättringar inom jordbruket och att bidra till att dessa kommer till användning, ett arbete som avses ske på bynivån med stöd av den centrala kooperativa sammanslutningen på thana-nivån.
- 5 Att utveckla en grupp lokala ledare genom att dessa deltar i de utbildningsprogram som organiseras av kooperationen på thana-nivån och genom de gruppaktiviteter som utvecklas inom byn.
- 6 Att underlätta en jämlik fördelning av inkomster genom att ge kredit till små- och mellanbönder och bistå dem med anskaffning av nödvändiga varor såsom utsäde, konstgödsel etc.
- 7 Att studera och experimentera för att vidare utveckla jordbruket och att planera för att aktiviteterna skall spridas till områden såsom lagerhållning, marknadsföring, vidareförädling, elektrifiering samt till relaterade områden som utbildning, hälsovård och bostäder.

Den ovan presenterade målsättningen skiljer sig från vad som hade utarbetats under pakistansk tid främst däri att BPUS uttalat skulle verka i riktning mot en demokratisk socialism på landsbygden i Bangladesh i enlighet med landets författning.

Detta innebär att målsättningen nu är att kooperationen skall rikta sig till byns fattiga samt till små- och mellanbönderna. Detta är en motsättning i sig självt eftersom det kooperativa programmet vänder sig enbart till jordbrukarna och därigenom automatiskt utesluter de egendomslösa jordbruksarbetarna, som vid det här laget kanske uppgår till 40 % av bybefolkningen. Målgruppen är då små- och mellanbönderna, medan storbönderna av ideologiska skäl skulle vara uteslagna. Men eftersom kooperationens princip är att ingen skall uteslutas har programmets målsättning kommit i konflikt också med den verkliga situationen, nämligen att BPUS-kooperationen kom att domineras av storbönder.

Denna motsättning mellan målsättning och verklighet är inte märklig sett mot bakgrunden av de brister i den politiska planeringen som kännetecknar det fria Bangladesh. Målsättningen är socialistisk men utvecklingsstrategin är kapitalistisk. Produktionen ökas med hjälp av materiella incitament och ägandet av produktionsmedlen är privat. Och den utveckling som planerats och genomförts hittills är inte ägnad att vare sig leda till socialism eller till ökad jämlikhet.

Organisationen av BPUS

För att sprida den kooperativa rörelsen över hela Bangladesh har en byråkratisk och hierarkisk organisation byggts upp med högkvarter i huvudstaden Dacca. Under detta högkvarter sorterar tjänstemän som på distrikts- och thana-nivåerna skall samarbeta med dels tjänstemän från de nationsbyggande departement som är representerade där och dels, på thana-nivån, med de valda kommittéer som representerar de kooperativa medlemmarna.

BPUS är en halvautonom organisation, som arbetar under avdelningen för landsbygdsutveckling och kooperativer inom ministeriet för lokalstyrelse, landsbygdsutveckling och kooperativer (The Rural Development and Co-operatives division of the Ministry of Local Government, Rural Development and Co-operatives).

BPUS-hierarkin är under uppbyggnad och har ännu inte nått full personalstyrka. Den har dock på nations- och distriktsnivåerna fyllt en dryg tredjedel av de cirka 600 tjänster som har beviljats. På thana-nivån har cirka 600 tjänster tillsatts.

BPUS-administrationen ansluter sig till den lokala kooperativa rörelsen på thana-nivån. Där möts den organisation som har byggts upp nerifrån, från bynivån, och den som är toppstyrd.

Spridning av BPUS

Den pakistanska regeringen gjorde upp ambitiösa planer på att sprida den kooperativa rörelsen inom Östpakistan mycket snabbt. Den avsåg att nå 350 thana inom några få år. Det självständiga Bangladeshs nya regering valde att gå långsammare fram för att inte överanstränga sina ekonomiska, administrativa och personella resurser. Därför hade programmet ännu vid mitten av 1974 inte nått fler än 152 thana, d v s cirka 40 % av samtliga.

Det är ännu för tidigt att avgöra hur stor spridningen kan bli inom varje thana i form av föreningar och medlemmar. I det experimentområde som Kotwali thana i Comilladistriktet utgjorde under 1960-talet är nu cirka 37 % av byhushållen medlemmar. I Comilla-distriktet som helhet är andelen medlemmar cirka 20 %. Vid mitten av 1974 var cirka fyra % av alla hushåll på landsbygden i Bangladesh medlemmar i BPUS-kooperativer.

Rangunia-projektet

Ett annat kooperativt försök växte under slutet av 1960-talet fram i Rangunia, en thana i sydöstra Bangladesh, strax norr om hamnstaden Chittagong. Detta område drabbades under kort tid av två översvämningaskatastrofer som utarmade befolkningen i flera byar. Förtvivlade bönder vände sig då till en inflytelserik person i trakten för att be honom kanalisera deras bön om hjälp uppåt till myndigheterna.

Detta blev upptakten till ett kooperativt experiment, som växte fram spontant från gräsrotsnivån. Den inflytelserike mannen, Alam Chashi, förklarade för de nödställda bönderna att om de vände sina tiggande, uppåtvända händer nedåt mot jorden skulle de med sitt arbete kunna göra den rik och de skulle därigenom kunna bidra till att skapa det Sonar Bangla (Gyllene Bengalen) som de eftersträvade.

Bönderna lyssnade på Alam och ur katastrofsituationen växte upp en kooperativ organisation som på kort tid spred sig över hela Rangunia Thana och som nu har cirka 8 000 medlemmar av en befolkning på cirka 200 000 personer eller cirka 30 000 hushåll.

Rangunia-projektet siktade på att liksom Comilla-projektet satsa både på förbättrade metoder för risodling och på en allmän utveckling av det socio-ekonomiska livet på landsbygden: skolor, bevattningsanläggningar, bostäder. Kapitalbildning och allmänt deltagande följde också de principer som utarbetats i Comilla.

En anledning att utformningen kom att anta så många drag som är gemensamma med Comilla-kooperativerna är att de ledande i Rangunia väl kände till tänkesättet i Comilla-akademin. Åtminstone en av ledarna i Rangunia hade under en längre tid studerat detta projekt inifrån.

Det var också en serie lyckliga omständigheter som möjliggjorde skapandet av Kooperationen i Rangunia. Där fanns nämligen på den lokala nivån såväl välvilliga och icke-korrupta tänkbara ledare som jordbruks-expertis av hög duglighet, bland andra den engelske experten David Stockley, som var verksam vid en missionsstation men som tidigare inte funnit någon lämplig kanal att använda för att förmedla sina kunskaper till bönderna i området.

Även om de yttre omständigheterna i Rangunia var unika är dock den spontana framväxten av Kooperationen där ett hoppfullt tecken. (Rangunia ingår nu i IRDP)

Andra kooperativer

Vid sidan av BPUS-kooperativerna finns det över hela Bangladesh en hel del andra kooperativa föreningar. Merparten av dem är sådana kooperativer för jordbrukskrediter som har överlevt från kolonial eller pakistansk tid. De flesta av dessa jordbrukskooperativer är mycket svaga och hårt skuldsatta. De för en tynande tillvaro.

Dessutom existerar det en rad andra kooperativa sammanslutningar. De flesta av dessa organiserar fiskare och vävare. I de större städerna finns det också transportkooperativer som har organiserats av bl a rickshaförare som har velat ta steget över från en cykelricksha till ett motordrivet fordon.

Från pakistansk tid fick den nya staten Bangladesh ärva en rad program för att utveckla landsbygden ekonomiskt och socialt. Till dessa lades den nya statens ideologi, som sades vara att utveckla landet till en socialistisk demokrati. Den ambitiösa men diffusa målsättningen för landet kan alltså beskrivas i korta drag på följande sätt: Snabb ökning av jordbruksproduktionen för att möta kraven på försörjning av en snabbt växande befolkning, jämlikhet vid fördelningen av de knappa resurserna och delaktighet i beslutsfattandet från landsbygdsbefolkningens sida.

Utvecklingen har emellertid gått i en annan riktning: Risproduktionen har stagnerat samtidigt som folkmängden har fortsatt att öka, klyftorna mellan rika och fattiga har snarare ökat än minskat och den gamla eliten i byarna har med hjälp av kooperationen, de nya ekonomiska möjligheterna och det regerande awami-förbundets lokalorganisationer stärkt sitt grepp om byarna.

Här följer nu en genomgång av hur det har gått för de program som Bangladesh fått ärva från pakistansk tid och vars huvuddrag presenterats i kapitel III, och därefter följer en översikt över annan och relaterad utveckling på landsbygden.

Kooperationen

Avsikten med införandet av kooperationen var i huvudsak tvåfald: dels att skapa ett organ som var lämpligt för att sprida den nya jordbruksteknologi, som utvecklades under 1960-talet, och dels att organisera små- och mellanbönderna så att de inte längre skulle kunna exploateras av ockrare och storbönder, två kategorier som ofta sammanfaller. Kooperationen skulle alltså dels förmedla kredit och kunskaper om nya jordbruksmetoder och dels bryta ner den gamla maktstrukturen i byarna, vilken permanentade orättvisorna.

Akhter Hameed Khan skriver i "Tour of Twenty Thanas" (1971): "... Programmet var ett försök att organisera småbönderna. Om vi antar att de jordlösa byborna utgör 15 % och de rika bönderna fem %, då utgör små- och mellanbönderna de återstående 80 %. De är för närvarande starkt exploaterade genom ett system av penningutlåning och handel. De kan inte modernisera sina odlingsmetoder eller använda maskiner individuellt.... (Kooperationen) kan ersätta penningutlånaren och kan utgöra ett band för gemensam aktion. Den kan bli den lille bondens fackförening."

Storbönderna tycks emellertid ha varit lika snabba som småbönderna att upptäcka kooperationens fördelar. För att behålla sin elitposition har överskottsbönderna använt sig av två strategier. Dels har de försökt utnyttja kooperationen för egen vinning genom att försöka skaffa sig själva ledande positioner inom denna nya organisation och dels har de försökt att sabotera kooperationens verksamhet.

A H Khan skriver att enligt hans uppfattning styr medlemmarna, underförstått de mindre bönderna, 80 % av de kooperativa föreningarna i Comilla-distriktet, medan storbönder behärskar de resterande 20 % av föreningarna. Enligt andra uppfattningar har storbönderna i betydligt större omfattning tagit över föreningarna. Det är, enligt dessa iakttagare och forskare, storbönderna som totalt har tagit över kooperationen och som dominerar de lokala ledningarna. Mellanbönderna är i någon mån representerade medan småbönderna i stort sett saknar representation.

Nedanstående tabell, som visar jordäggande för icke-medlemmar, medlemmar och toppledare inom de lokala kooperativa föreningarna i två undersökta thana, Natore och Gaibandha, illustrerar dessa förhållanden:

Jordinnehav	icke-medlemmar	medlemmar	toppledare
0 - 2,5 acres	64,5 %	45 %	21,3 %
2,5 - 5 acres	13,8 %	25,4 %	30,3 %
5 - 7 acres	5,7 %	13,6 %	15,5 %
över 7 acres	5,7 %	15,8 %	32,5 %
genomsnittligt jordinnehav	2,83 acres	4,20 acres	6,16 acres

Till detta kan läggas att de ledande inom kooperationen, som alltså redan är de mest välbeställda, har lagt beslag på en oproportionerligt stor andel av de tillskapade resurserna för egen del. En undersökning anger att den areal som odlas med högvakastande risorter är 0,79 acres i genomsnitt per ledare men bara 0,37 acres per vanlig medlem. Medan ledaren i genomsnitt lånar 106 taka (drygt 50 kr) per år, lånar den vanlige medlemmen i genomsnitt endast 20 taka (cirka 10 kr).

Den andra strategi, som storbönderna har använt sig av, har alltså gått ut på att sabotera den kooperativa verksamheten i syfte att förhindra att den blir ett medel som bryter storböndernas elitställning och fråntar dem inkomster från utlåning till ockerräntor.

En del storbönder har bedrivit sin destruktiva verksamhet inifrån. De har blivit medlemmar i föreningarna och har tagit upp stora lån som de inte har återbetalat. A H Khan skriver i "Tour of Twenty Thanas" att det finns rika och inflytelserika medlemmar som skulle kunna betala sina lån men som avsiktligt inte gör det. "Många av dem skulle vara glada att se att kooperationen tvingades upphöra. De är ofta penningutlånare och köpmän som försöker förstöra organisationen inifrån". Och han konstaterar att tidigare kooperativa system förstördes på detta sätt, d v s genom sabotage inifrån. Han varnar för att det kan gå illa också med den nya kooperationen och han påpekar att en del av dessa rika personer av politiska skäl anser sig kunna låta bli att betala lånen, eftersom de har kontakter högre upp som garanterar att de inte kommer att straffas för sina underlåtelssynder.

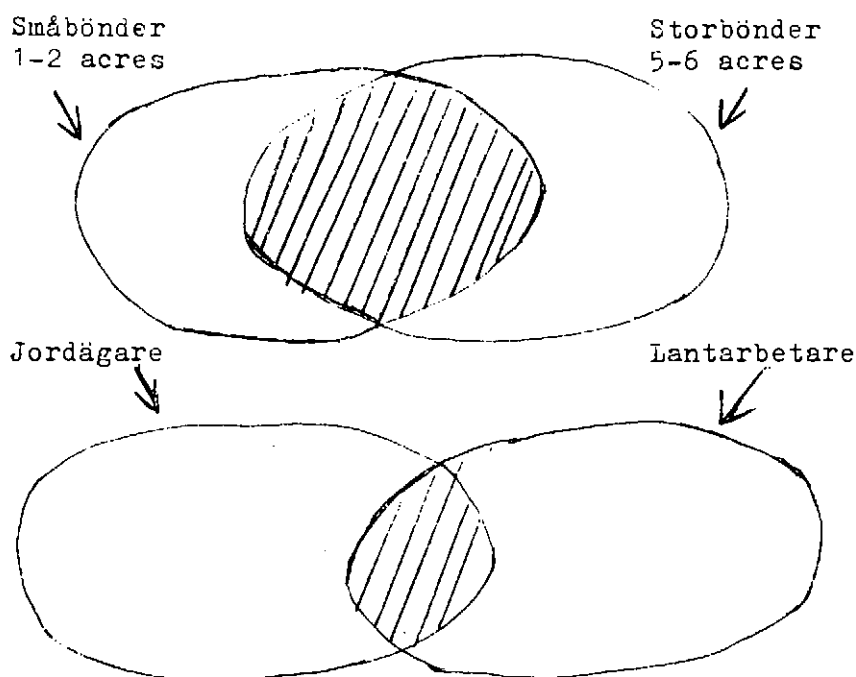
Det finns också sådana traditionella ledare på landsbygden som försöker sabotera den kooperativa rörelsen utifrån. Penningutlånare och köpmän har bedrivit en intensiv kampanj mot föreningarna och har försökt hindra bybor från att bli medlemmar. Bl a har överskottsbönder i Rangunia bedrivit en kampanj som har gått ut på att de kooperativa ledarna där, som tillhörde en elit utanför den traditionella lokala hierarkin, bara hade till syfte att skaffa sig politiska fördelar. Luften gick dock ur den kampanjen, när det visade sig att den kooperativa rörelsen lyckades bidra till modernisering och när de kooperativa ledarna inte drog nytta av den nya plattformen för att delta i den politiska kampen.

En grundläggande svårighet för kooperationen i Bangladesh ligger i att förhindra att storbönderna använder sig av organisationen för att utnyttja de mindre bönderna och för att stärka sin personliga politiska makt. Först om detta lyckas är det möjligt för medlemmarna att lita på varandra, att vara övertygade om att de åtgärder som genomförs verkligen är avsedda att leda till en utveckling som är bra för alla inom gemenskapen och inte bara för de rika.

Det har uttryckts tvivel om att flera olika intressegrupper verkligen kan sammanföras inom en och samma organisation. Lantarbetarnas, småböndernas, mellanböndernas och överskottsböndernas förhållanden och intressen är mycket olika. I SIDA:s och ILO:s rapport

(SIDA/ILO Report on Intergrated Rural Development, IRDP, Bangladesh) heter det bl a: "En kooperativ förening kan endast vara effektiv när den består av folk som har sitt huvudsakliga ekonomiska intresse gemensamt. Utan en viss homogenitet blir den svag och ineffektiv".

Detta har författarna grafiskt skildrat i två figurer, där det streckade området representerar den gemensamma intressesfären:

I det förra fallet kan man tänka sig att intressegemenskapen består av gemensamma bevattningsprojekt etc. Men storbonden, som har ett överskott, vill sälja detta till ett högt pris. Småbonden, som inte odlar tillräckligt för att försörja sig utan som kanske är tvingad att ta anställning utanför jordbruket och med de intjänade pengarna köparis, han önskar ha ett lågt rispris. Därav följer att det även mellan dessa självägande bönder föreligger olika intressen. Än mindre blir intressegemenskapen mellan bönderna, tagna som helhet trots sina inbördes olika intressen, och de egendomslösa lantbruksarbetarna. Medan bönderna, åtminstone storbönderna, vill hålla rispriset högt och arbetslönen låg, vill lantarbetarna ha det precis tvärtom. Intressegemenskapen mellan dessa båda kategorier landsbygdsbor, som båda är representerade inom Kooperationen, kan begränsa sig till att båda önskar utveckling av vägar och allmännyttiga faciliteter, som t ex dricksvatten.

Kooperationen, som omfattar alla dessa kategorier, kan omöjligen tillvarata allas intressen samtidigt. Och det skulle ha varit bättre om A H Khans ideal hade slagit igenom så att Kooperationen hade vänt sig till små- och mellanbönderna, vilkas intressegemenskap borde ha varit relativt stor. Då skulle kooperativerna ha kunna bli de fackföreningar som man hade hoppats att de skulle bli. Men då skulle storbönderna ha ställts utanför och det andra syftet med Kooperationen, d v s att den skulle samtidigt vara ett organ för allmän och integrerad landsbygdsutveckling, skulle då inte ha uppfyllts. I alla händelser tycks lantarbetarna och andra jordlösa grupper på landsbygden i stort sett ha ställts utanför. De icke-agrikulturella kooperativa föreningarna har inte utvecklats särskilt väl.

Men Kooperationen har trots svagheter och svårigheter skaffat sig ett fotfäste i Bangladesh. Den har visat sig vara ett åtminstone delvis effektivt organ för kreditgivning och den har också lyckats förvärva de mindre bönderna att ackumulera ett eget kapital. Vidare har den bidragit till att förnya jordbruket i de områden där den har slagit igenom. Den täcker nu en mycket stor del av landet och är aktiv i form av BPUS-kooperativer i över 150 av landets ca 410 thana. Men den låga andelen medlemmar i hela landet, nu ca fyra % av landsbygdshushållen, tyder på att den ännu inte fått ett totalt genombrott. Det är heller ännu inte säkert fastslaget att Kooperationen är ett effektivt instrument för förnyelse, eftersom nationella siffror tyder på att den areal som odlas med högavkastande rissorter skulle vara något mindre för kooperativa medlemmar än för landets bondebefolkning tagen som helhet. Detta kan bero på att pumpgrupper, som inte är kooperativa föreningar, svarar för en stor andel av satsningen på högavkastande sorter.

En anledning till att Kooperationen spritt sig relativt långsamt över landet och inom de thana där den finns är att utbildningen av kadrer och annan personal på olika nivåer samt av kooperativa medlemmar till instruktörs- och administrationsbefattningar inte har utvecklats tillräckligt. Det fattas resurser i form av lärare, lokaler och pengar. Utbildningen av personal släpar därför efter i förhållande till ambitionen att nå nya områden och fler medlemmar.

Framtiden för Kooperationen är ännu osäker. Rörelsen är utsatt för ständiga ekonomiska risker. Förutom den rena sabotageverksamheten från landsbygdselitens sida hotas kreditgivningen på landsbygden ständigt av naturkatastroferna, som gör det omöjligt för små- och mellanbönderna att återbetala sina lån. Denna risk är störst

i kreditgivningens inledningsskede, då lånen ännu inte resulterat i några större produktionsvinster. Den katastrof som drabbade Bangladesh hösten 1974 kan därför komma att medföra stora svårigheter för Kooperationen i och med att många småbönder har drabbats av ruin.

Arbetsprogrammet

Arbetsprogrammet, Rural Works Programme, blev tämligen snabbt ett fiasko. Det har utnyttjats av en del storbönder till att skaffa fördelar för egen del och programmet har egentligen aldrig kommit igång utan en stor del av pengarna försvann i fickorna på korrupta administratörer och på storbönder. Vägar och bevattningskanaler, som uppgavs ha byggts, hade en underlig förmåga att försvinna under monsunperioden. Projektet fullföljdes på papperet men pengarna gick till storbönderna i konspiration med thanabyråkratin.

Programmet gav därför aldrig de sysselsättningsmöjligheter som hade avsetts. Under hela perioden fram till 1973 ledde det bara till att ca 100 000 månårs sysselsättning tillskapades per år. Redan 1967 ansågs det färdigt att kollapsa och det har sedan dess bara nätt och jämnt överlevt.

Bevattningsprogrammet

Bevattningsprogrammet, Thana Irrigation Programme, började som en försöksverksamhet 1966/67 i tio thana och spreds redan följande år över hela Östpakistan.

Detta program har fått stor betydelse för jordbruksutvecklingen i Bangladesh. 1972/73 täckte programmet 352 thana (av 410). Nära 31 000 pumpar bevattnade då ungefär 1,11 miljoner acres och andra bevattningsanläggningar under samma program irrigerade ytterligare 45 000 acres.

1970/71 hade 70 % av dessa pumpgrupper registrerats som agrikulturella sammanslutningar. Omkring 40 % av deras medlemmar hade anslutit sig till kooperativa föreningar.

Dessa pumpgrupper var emellertid inga fasta kooperativa föreningar. De var betydelsefulla för medlemmarna och för produktionen bara under en relativt kort tid av året, de månader då boro-ris odlades, d v s november-februari. De växte upp snabbt tack vare mjuka lån. Mot en ränta på nio procent (jämför med 15 % inom Kooperationen) var det lönsamt för bönderna att sluta sig till pumpgrupperna, där investeringarna kvickt gav stor utdelning.

Pumpgrupperna avsågs bli föregångare till BPUS-kooperativer. Men eftersom de saknade de kooperativa föreningarnas fasta organisation, disciplin och ideella drivkraft visade det sig senare bli svårt att organisera om pumpgrupperna till verkliga kooperativa sammanslutningar när den tiden kom.

Pumpgrupperna fick därför sin största betydelse inom produktionsområdet, där de bidrog till introduktionen av de nya och mera vattenkrävande rissorterna. Samtidigt möjliggjorde de att jordbruksverksamheten kunde spridas bättre över hela året. Tidigare låg över 90 % av Bangladeshs jordar i träda under en stor del av året och bara en skörd togs ut. Nu möjliggjordes tre skördar, framförallt en god boro-skörd. Ibland tycks dock bönderna inte ha utnyttjat möjligheterna att ta ut fler skördar, i stället har de bara tagit ut en skörd också i fortsättningen men de har ofta flyttat över sin odling till boro-säsongen i stället för mon-sunsäsongen, då risodlingen till följd av katastrof-riskerna är osäker ekonomiskt. Bl a utnyttjades de nya pumparna dåligt p g a faktionsmotsättningar och allmän brist på effektivitet.

Risprogrammet

Risprogrammet kom till samtidigt med bevattningsprogrammet, vilket var en förutsättning för att risodlingen skulle kunna intensifieras.

Hittills har hoppet om att snabbt kunna öka produktionen av födoämnen slagit slint. Krig och naturkatastrofer har bidragit till att hålla produktionen nere. Men detta kan knappast vara hela förklaringen till att risproduktionen, trots att över 30 000 motordrivna pumpar installerats och trots att nya rissorter ställts till böndernas förfogande, var lägre både 1971/72 och 1972/73 än den var 1965/66 och bara obetydligt översteg avkastningen för 1960/61. Inte heller har produktionen per acre stigit utan snarare sjunkit, vilket framgår av följande tabell:

(Med påminnelse om reservationen om statistikens otillförlitlighet!)

ning, d v s lydnad uppåt. För dem är det svårare att anpassa sig till de nya vindarna, som avses innebära att tjänstemännen är folkets tjänare. Dessutom konkurrerar de två slagen av tjänstemän om utvecklingsresurserna. Båda typerna vill dominera, vilket ofta leder till konflikter. I dessa situationer försöker både de statliga och de kooperativa tjänstemännen mobilisera stöd för sina uppfattningar, att bygga upp ett slags faktitioner. Det är ine märkligt under sådana förhållanden att det inte blir någonting av med det avsedda samarbetet på thana-nivån.

BPUS-kooperationen är fullt medveten om problemen med utbildningen och försök görs nu att förbättra undervisningens innehåll likaväl som de materiella förutsättningarna samtidigt som man söker samarbeta med och få stöd av olika utbildningsinstitutioner över hela landet. En kvarvarande svårighet tycks dock vara att engagera tjänstemännen inom de statliga departementen på thana-nivån i utbildningsverksamheten.

Behovet av utbildning på landsbygden i Bangladesh är mycket stort. Analfabetismen uppgår till ca 80 % och för en stor del av de formellt läskunniga är detta en passiv färdighet, som de för länge sedan upphört att aktivt använda. Men i ett samhället som planerar förändringar är läs- och skrivkunnighet nödvändiga färdigheter. Småbönderna och de jordlösa faller utan sådana kunskaper ofta offer för krafter i omgivningen som de inte förstår och de blir utnyttjade av de makt-havande och eliten.

Under idealiska förhållanden är undervisning en agent för förändring och omvandling. Men undervisningen måste då också anpassas till behoven på landsbygden i dagens Bangladesh, så att skolorna inte bara skapar fler arbetslösa teoretiskt utbildade samtidigt som behovet av yrkesutbildade är skriande stort inom vissa sektorer. Utbildning ger status i Bangladesh, liksom i andra underutvecklade länder, men skapar också en aversion mot manuellt arbete. Detta innebär att den utbildning som för närvarande ges inte är relaterad till landsbygdens behov utan i stället bidrar till att de bäst utbildade flyr till städerna eller förblir sysslolösa i byarna.

Försörjningsproblem och resursutnyttjande

En paradox är att samtidigt som Bangladesh inte kan försörja sin befolkning så utnyttjas inte heller landets alla resurser. Jorden skulle kunna brukas betydligt intensivare och arbetskraft finns det ett överflöd av.

Trots bristen på mat och trots att det numera finns tillgång till en ny och mera givande risodlingsteknik utnyttjas inte fälten i Bangladesh till mer än ca 1,5 skördar per acre. Sifferuppgifter pekar snarare på en minskning än en ökning av utnyttjandegraden. Den var 150 % 1969/70 men bara 142,8 % 1971/72. Det skall dock betonas att det senare året var i högsta grad onormalt eftersom krig rasade i landet under hela 1971 och eftersom de bönder som hade flytt undan kriget till Indien eller inom landet ännu inte hade återvänt i full utsträckning förrän under våren 1972, varvid det tog tid för dem att åter komma i ordning. Men allvarigare är att det förefaller som om övergången till högavkastande rissorter ibland lett till att utnyttjandegraden av jorden har minskat. Siffror från Kotwali thana i Comilla-distriktet berättar att ris odlades på 75 000 acres 1968/69 men bara på 62 000 acres 1970/71. Avkastningen har ökat, men satsningen har inte lett till att jorden utnyttjas under fler säsonger. Bönderna har i stället övergått från att odla ris under monsunperioden, då riskerna för översvämning är stora, till boro-perioden under vintern då en kontrollerad vattentillförsel, med hjälp av de nya bevattningssystemen, är möjlig och säkerheten därför ökar.

Den dåliga utnyttjandegraden av jorden påpekas bl a av professor René Dumont, en känd fransk expert på jordbruk i de underutvecklade länderna som har studerat situationen i Bangladesh och som skrivit rapporter om sina iakttagelser. Han skriver bl a att Bangladeshs jordbrukspotential tekniskt sett per acre odlingsbar mark är högre än Indiens, Kinas och Japans. Han anser att Bangladeshs jordbruksproduktion skulle kunna fördubblas. A H Khan hävdar att jorden fram till 1960 till hela 93 % låg i träda under perioden december - maj men antyder att bevattningsprogrammet nu har medfört förändringar. Dessa tycks dock inte vara så omfattande som skulle ha kunnat förväntas av alla åtgärder som vidtagits för att ge bönderna en kontrollerad tillförsel av vatten.

Detta beror bl a på att de installerade pumparna utnyttjas dåligt. De skulle kunna bevattna betydligt större arealer än för närvarande. De tenderar dessutom att bevattna allt mindre områden. Detta har tekniska, sociala och administrativa orsaker. Somliga pumpgrupper tenderar att fungera som slutna sammanslutningar och gör vatten tillgängligt bara för de rika bönderna och deras klienter inom faktionssystemets ram. Vidare utnyttjas vattnet dåligt eftersom en stor del tillåts sjunka tillbaka ner genom jorden. Pumparna sköts heller inte effektivt. Servicen av dem är centraliserad och tungrodd. Det händer ofta att pumparna inte når

fram i utlovad tid eller att det elektriska systemet bryter samman så att de inte får ström. Detta försenar också produktionen i jordbruket och är en anledning till att färre skördar än möjligt tas ut per enhet.

Det finns också, påpekar professor Dumont, trots trycket på landets resurser ännu outnyttjade brukningsbara områden. Odling i bergstrakterna i öster förekommer inte för närvarande annat än under primitiva former. Han menar att det skulle vara möjligt, särskilt för Rangunia-kooperationen, att ta upp odling inom nya områden och att utnyttja jorden bättre än som nu sker, då bergsstammar använder sig av slösaktiga svedjebruksmetoder.

Flera iakttagare noterar också att jordbruket i Bangladesh är alltför inriktat på risproduktion. Andra skördar som kostar mindre i form av vattentillförsel skulle kunna ge ett bättre utbyte i näringsvärde och skulle kunna komplettera ris-skördarna så att jorden användes under en större del av året. Det gäller bl a grödor som vete, potatis, grönsaker, oljeväxter och kryddor.

Professor Dumont hävdar också att områden som nu används för skogsavverkning skulle kunna användas bättre för andra produkter. Man skulle kunna kompensera sig genom att ta tillvara den bambu man nu avverkar bättre, hugga den närmare roten varigenom tillgången på pappersmassa skulle öka.

Andra områden skulle kunna tas tillvara för fiskodlingar, som är en traditionell form av proteinproduktion i Bengalen men som nu är underutvecklade. Vidare har husdjursuppfödningen utvecklats relativt blygsamt. Äggproduktion och uppfödning av höns och ankor skulle kunna ge en lämplig sysselsättning åt byarnas kvinnor som p g a purdahrestriktionerna inte kan lämna sina hem för att arbeta på fälten.

Stor arbetslöshet

Samtidigt som det finns naturresurser att utnyttja är en stor del av befolkningen arbetslös eller under-sysselsatt. En ledande expert på landsbygdsproblemen i Bangladesh uppskattar att kanske en tredjedel av den totala arbetskraften på landsbygden är överflödigt för produktionen. Därvid har han dock bortsett från säsongvariationerna. Under skördetid råder det t o m brist på arbetskraft i de risintensiva områdena medan en majoritet av de jordlösa har svårt att finna arbete under större delen av året. Beräkningar som har utförts av Världsbanken angav antalet arbetslösa i byarna till 3,7 miljoner, d v s cirka 20 % 1970. I dag är antalet arbetslösa därför troligen fler än fyra miljoner.

Eftersom arbetskraften väntas öka med över åtta miljoner personer under tioårsperioden 1973-83 skulle det krävas att 1,2 miljoner nya arbetstillfällen tillskapades per år för att Bangladesh fram till 1983 skulle komma till rätta med detta problem.

De nya rissorterna och den nya risodlingsteknologin innebär att behovet av arbetskraft kan komma att öka. Det är nämligen betydligt mera arbetskrävande att odla de högavkastande varianterna än de traditionella. En uppskattning beträffande en ny rissort, IR-8, anger att den kräver 60 mandagar per acre i extra arbetsinsats.

Ett intensivare utnyttjande av jorden med högavkastande sorter och med fler än en skörd per år skulle alltså kunna tillskapa arbetstillfällen och sprida dem bättre över året.

Men tillgängliga uppgifter tyder inte på att något ökat behov av arbetskraft har tillskapats ännu. Tvärtom rapporteras att bönderna snarare satsar på mekanisering än på arbetsintensiva projekt. Detta beror på att den nuvarande utvecklingsstrategin, trots talet om ökad jämlikhet, snarare gått ut på att snabbt maximera skörderesultatet. Man har bortsett från att man, om man hade gått den andra vägen och i stället hade satsat på arbetsintensiva projekt, skulle ha uppnått såväl ökad sysselsättning och större social rättvisa som ett högre skörderesultat.

För Bangladesh ser det inte ut att finnas någon annan möjlighet att komma till rätta med arbetslösheten än att satsa på ett arbetsintensivt jordbruk som kan absorbera arbetskraftstillskottet såväl som de redan nu arbetslösa miljonerna. Industrialisering är mera kapitalkrävande och dessutom saknar de arbetslösa den grund- och specialutbildning som behövs för att de skulle kunna bli effektiva inom industri av annat slag än den allra enklaste, t ex textilindustrin, och inom denna typ av industri är den internationella handelskonkurrensen redan mördande hård.

En viss satsning på vidareförädling av jordbruksprodukter har redan genomförts. Men dessa program har inte fått någon större omfattning. Dessutom har en del av den förädlingsindustri, som funnits länge, nämligen juteindustrin råkat i svårigheter p g a minskad efterfrågan och hårdnande konkurrens på världsmarknaden. Denna typ av jordbruksbaserad industri har därför hittills inte utvecklats till någon sysselsättningsfrämjande funktion.

Kapital och krediter

I traditionellt jordbruk är kapitalinsatsen relativt obetydlig. Bönderna litar där oftast till de resurser som kommer gratis, som sol och vatten, och till vad de förfogar över, som eget arbete, utsäde och jord. För små- och mellanbönderna begränsar sig kapitalbehovet inom produktionen till vad som går åt för att skaffa redskap som de inte själva kan tillverka samt husdjur och utökade åkrar. Ofta kunde de byta till sig vad de behövde utifrån med de saluvaror som de producerade vid sidan av ris eller med det risöverskott jordbruket gav. Överskottsbönderna, som inte själva tillsammans med sina familjer, klarade av hela arbetsinsatsen på fälten, hade därtill utgifter för arbetskraft, men denna betalades ofta in natura. Det kapital som behövdes var ofta konsumtionstillskott och därvid vände man sig till penningutlånarna, som mot ockerräntor bidrog med det önskade kapitalet.

Men med moderniseringen av jordbruket krävdes kraftiga tillskott av kapital. Pumpar och andra bevattningsanläggningar, utsäden, konstgödning, bekämpningsmedel och drivmedel till de nya maskinerna krävde alla kapital.

Det blev därför en av kooperationens allra viktigaste uppgifter att förmedla detta kapital i form av krediter. BPUS-kooperationen har från starten fram till januari 1974 distribuerat 100 miljoner taka (cirka 50 miljoner kr) i lån.

Fram till samma tidpunkt hade de kooperativa medlemmarna samlat 11,3 miljoner taka i form av sparande och 8,6 miljoner taka i form av andelsköp, d v s totalt cirka 20 miljoner taka (cirka 10 miljoner kr) i eget kapital. I de äldsta föreningarna, d v s de som funnits i Comilla-distriktet sedan slutet av 1960-talet, är nu den totala ackumuleringen av kapital per capita 91 taka medan den för landet som helhet är 58 taka per capita. Sparandet tenderar dock att minska. Det sker oregelbundet och det påpekas att storbönderna, som skulle kunna spara avsevärt mer, är de som är minst sinnade att samla kapital inom kooperationen. Möjligen har inflationens urholkning av penningvärdet minskat viljan att spara. Inflationen är nu i det närmaste galopperande i Bangladesh med prisstegringar under tre år på flera hundra procent på viktiga baslivsmedel som ris och med kraftiga prishöjningar i allmänhet.

Återbetalningen av krediterna sker ofta motvilligt. 28 % av samtliga lån hade enligt en undersökning inte betalats när de löpte ut. I de äldsta kooperativerna, i Comilla-distriktet, var andelen icke återbetalade lån 32 %.

Det förefaller som om återbetalningsviljan minskar takt med att kooperationen sprids över ett större område. Möjligheterna att övervaka kreditgivning minskar jämfört med i kooperationens tidiga utvecklingsskede, då återbetalningarna sköttes tillfredsställande. De kooperativa föreningarna har nu lockat till sig stora jordägare, köpmän och entreprenörer. De har tagit stora lån och gjort riskfyllda investeringar, ibland utanför jordbruket. Det har också hänt att tjänstemän inom kooperationen tagit upp stora lån. På så sätt har kapital undandragits dem som bäst hade behövt det och också gått till ändamål utanför jordbruket.

Staten har inte visat sig särskilt energisk att driva in de lån som har löpt ut utan att återbetalas. Detta beror bl a på att många av syndabockarna tillhör makteliten inom byarna, en grupp som politikerna på nationsplanet ogärna stöter sig med. Vidare har naturkatastrofer och krig medfört en delvis kaotisk situation inom kreditgivningen.

Ett resultat av detta är att kreditflödet har reducerats, ett annat att BPUS-tjänstemännen i betydande grad har tvingats ägna sig åt indrivning av lån på bekostnad av andra aktiviteter. Slutresultatet är att det är de små bönderna som har drabbats mest, eftersom dessa har svårt att finna alternativa kreditkällor med rimliga räntesatser och eftersom det samtidigt är de som har det största behovet av den nu reducerade servicen från kooperationen.

I denna situation föreligger det en risk att små- och mellanbönderna åter blir beroende av de professionella penningutlånarna, i den mån de någonsin har lyckats frigöra sig från dem. Lån från icke-institutionella källor utgör nämligen fortfarande den helt dominerande kreditkällan, 80 % nu mot 90 % tidigare.

Dessa icke-institutionella lånekällor utgörs av vänner, släktingar, rika bönder, affärsmän och professionella penningutlånare. Av naturliga skäl är det svårt att kartlägga denna typ av låneverksamhet eftersom den opererar både med kontanter och med ris både vad gäller utlåning och återbetalning. Ofta resulterar ockerräntorna i att småbönder tvingas sälja sin jord för att betala lånen. Andelen jordlösa i byarna anses öka starkt. Men det finns ingen tillförlitlig statistik att tillgå som klarlägger omfattningen av denna överföring av småböndernas jord i storböndernas händer.

Räntor på upp till 200 % rapporteras förekomma. Ibland lånas dock pengar ut vänner emellan utan ränta. En gräns

tycks gå vid ca 40 %, vilken innebär att lån med högre räntesats aldrig kan återbetalas utan att skulden ökar och innebär ruin för låntagaren.

En ny form av kapitalackumulering är de stigande landpriserna som innebär att de redan rikare blir ännu rikare, samtidigt som möjligheten för de jordlösa att köpa jord helt försvinner. De redan rika kan nu använda jorden till säkerhet för nya lån och kan därmed fortsätta att öka på sina vinster och sitt kapital.

Subsidier till de rika

I syfte att snabbt nå en kraftigt höjd risproduktion, som skulle kunna tillfredsställa landets behov, sattes nya resurser i händerna på de bönder som var villiga att pröva nya grödor och nya metoder. Det har beräknats att tillkomsten av en pump som bevattnar 30 acres (dess kapacitet är minst det dubbla) tillför bönderna en merproduktion av ris till ett värde av 100 000 taka per år. En pumps drifts- och kapitalkostnader beräknas till ca 8 000 taka per år. Av de 4 500 taka som är fasta kostnader betalar medlemmarna i kooperativerna/pumpgrupperna bara 300 taka. Detta innebär att staten subventionerar en verksamhet som ger jordbrukarna enorma vinster. Medan det kan vara nödvändigt att i ett inledningsskede subventionera de nya metoderna blir fortsatt stöd en klar orättvisa, särskilt som de redan beslutna därigenom år efter år tillförs stora belopp av den fattiga staten Bangladeshs knappa resurser.

Det förefaller också som om denna bidragsverksamhet har lett till att pumparna utnyttjas illa. Flera observatörer i Bangladesh noterar att pumparna används dåligt och påpekar att nyttjandegraden säkert skulle bli bättre om medlemmarna i pumpgrupperna själva ägde pumparna eller på annat sätt tvingades betala hela kostnaden för att använda dem.

Det rapporteras också att medlemmar ibland säljer vatten vidare till icke-medlemmar. I sådana fall tas ett kommersiellt pris ut för vattnet trots att staten subventionerar det. Här har vi alltså ännu ett sätt att bli rikare om man redan är relativt välbeställd och mäktig.

Ökande klyftor

Vad som noterats ovan understryker påståendet i början av detta kapitel att klyftorna mellan rika och fattiga snarare ökat än minskat och alltså gått tvärt emot det uttalade målet om ökad jämlikhet inom ramen

för en demokratisk socialism. Proletariseringen har ökat eftersom alltfler bybor numera kan hänföras till kategorin egendomslösa och samtidigt har nya möjligheter öppnats för landsbygdens rika att öka på sina kapital och därmed sin makt.

Det rapporteras också att de gamla sociala banden mellan jordägare och lantarbetare håller på att brytas. Detta skulle innebära att det numera är en enbart ekonomisk relation mellan dessa båda kategorier. Förhållandena i Bangladesh skulle då ha utvecklats i samma riktning som i andra underutvecklade länder, där införandet av en ny teknologi har befriat storbönderna från deras sociala skyldigheter gentemot sin arbetskraft, ett förhållande som tycks bidra till den senare gruppens utarmning.

Bangladesh-regeringens åtgärder har heller inte varit ägnade att öka jämlikheten. Medan den genomsnittliga jordegendomen är på 3,3 acres och medianjordbruket betydligt mindre har regeringen satt gränsen för skattefrihet för jordbruk så högt som vid 8,3 acres, d v s högt nog för att ge nästan alla överskottsproducenter skattefrihet.

En stärkt maktelit

I detta kapitelns avsnitt om kooperationen nämndes att storbönderna, d v s den traditionella makteliten på landsbyden har lagt beslag på många av de ledande posterna inom de kooperativa föreningarna. Med de nya möjligheter som därigenom har skapats har dessa storbönder lyckats skaffa sig ytterligare ekonomiska resurser, mera politisk makt och högre status. De har också lyckats etablera förbindelser med elitgrupper utanför bysamhället.

Kooperationen, awamiförbundet (det regerande partiet) och den nya ekonomiska situationen med ökad handel har gjort storbonden, som lyckas dominera dessa sfärer, till en verklig nyckelperson. Den storbonde och faktionsledare som kan placera sina klienter på de viktigaste posterna och som kan skapa politiska och ekonomiska kontakter med yttervärlden sitter bättre befäst än någonsin. Hittills tycks den gamla makteliten totalt dominera lokalsamhället och en ny elit, som består av välutbildade, har bara i undantagsfall lyckats göra betydelsefulla inbrytningar om den inte agerar i samförstånd med den traditionella eliten.

En intressant utveckling noteras när kooperativa federationer bildas på distriktsnivån, d v s ovanför thana-nivån. Då etableras en förbindelse mellan de lokala, d v s by- och thana-baserade, maktgrupperna och den stadsbaserade eliten som använder sig av

handel och politik i kampen om makt och status. På så sätt förs systemet med patroner och klienter upp från mikronivån på ett högre plan. Därmed tycks uppgifterna vara bekräftade att det råder ett ömsesidigt beroendeförhållande mellan de ekonomiska och politiska makthavarna på nationsnivån och makteliten på lokalnivån.

Uppgifterna om maktelitens struktur bygger på relativt magra uppgifter. Studier finns som relativt väl underbygger vad som ovan relaterats om lokalnivån men rapporterna om förbindelserna uppåt behöver byggas under av betydligt fler källor för att kunna betraktas som helt säkra.

Man torde dock säkert kunna säga att det lokala deltagandet i beslutsfattandet, som är en av huvudmålsättningarna för utvecklingsprogrammen, inskränker sig till en maktelit som huvudsakligen består av redan tidigare mäktiga storbönder medan mellanbönderna är underrepresenterade och småbönder samt jordlösa nästan helt orepresenterade. Detta tycks gälla awamiförbundet i ännu större utsträckning än kooperationen och inom den ekonomiska sektorn är små- och mellanbönder liksom de jordlösa helt utestängda: de har inte något överskott att sälja och har därför heller inte något inflytande.

Kvinnorna eftersatta

Avslutningsvis skall också den mest eftersatta gruppen på landsbygden i Bangladesh, nämligen kvinnorna, beröras. Som nämnts tidigare råder olikheter i kvinnans ställning beroende på religionstillhörighet, men eftersom ca 85 % av befolkningen är muslimer generaliseras härmed utgångspunkt från de muslimska kvinnornas situation.

Kvinnan i de muslimska länderna är segregerad och till följd därav oftast eftersatt vad gäller utbildning och information. I Bangladesh är detta mera påtagligt än på de flesta håll inom den muslimska världen. Detta förhållande skär genom samhällets alla klasser. Till och med den lilla utbildade minoriteteten kvinnor i Bangladesh hålls isolerade och kan inte delta i beslutsfattande och diskussioner.

Detta har fått negativa följdverkningar på hälsovårdens och familjeplaneringens områden. Kvinnorna kan inte nås av hushåll om hygien och barnbegränsning. Dels är de oftare än männen analfabeter och dels rör de sig sällan utanför den egna gården till följd av purdah-reglerna. Utbildning för kvinnor är en förutsättning för att en familjeplanering, som är absolut nödvändig för Bangladesh, skall kunna genomföras.

Dessutom skulle kvinnans frigörelse från de strikta purdah-reglerna kunna bidra till att förbättra familjernas ekonomier. Som det nu är deltar kvinnorna varken i arbetet på fälten eller med att t ex samla in bär och örter som i andra länder p g a att de inte tillåts visa sig för främmande män.

Hittills har bara en mycket liten grupp kvinnor kommit ut i förvärvslivet. De är lärare, sjuksköterskor etc. Men statistiken visar att flickorna hålls tillbaka från första början. Bara en flicka av tre får tillfälle att gå i lågstadieskola och ännu färre att gå vidare högre upp i klasserna.

Därmed hålls halva befolkningen tillbaka. Professor Dumont konstaterar: De gigantiska bevattningsanläggningarna i Kina, som byggts sedan 1949, skulle inte ha kommit till utan kvinnans deltagande. Men denna mobilisering av kvinnorna, som skulle kunna bidra till den ekonomiska utvecklingen, som är en förutsättning för att komma till rätta med befolkningsexplosionen och som är en rättvise- och jämlikhetsfråga av största vikt, inkluderas inte i utvecklingsprogrammet.

S I D A

V

SLUTSATSER: GODA MÖJLIGHETER, MEN....

Tekniskt och teoretiskt är det möjligt att skapa en dräglig tillvaro för människorna i Bangladesh. 23 miljoner acres odlingsbar jord, en areal som kanske kan utökas något, och en befolkning på ca 75 miljoner människor är inte någon hopplös utgångssituation i ett område där naturen är givmild med naturresurser i form av god jord, tillräckligt med solsken och mycket nederbörd.

Men för att ett Sonar Bangla (Gyllene Bengalen) skall kunna skapas krävs en totalmobilisering av resurserna, de fysiska lika väl som de mänskliga. En sådan mobilisering är det svårt, men kanske inte omöjligt, att genomföra med behållande av nuvarande politiska och ekonomiska struktur.

De program som hittills har kommit till användning har haft som målsättning, åtminstone som uttalad målsättning, att mobilisera resurserna för att åstadkomma en höjd levnadsstandard för alla med hjälp av en produktionsökning och jämlikare fördelning av avkastningen. Men som visats i kapitel IV har programmen i praktiken visat sig vara ineffektiva hittills, eftersom produktionen inte har stigit och eftersom orättvisorna vid fördelningen permanentats eller till och med förvärrats.

Den viktigast anledningen till detta är att den hittills använda utvecklingsstrategin inte har tagit hänsyn till att bysamhället är stratifierat i klasser och att programmen påverkat dessa klasser olika. De har bidragit till att göra de rika rikare och de fattiga fattigare. Olikhetera inför programmen är ett allvarligt hinder för strävandena till en total resursmobilisering. Det är i Bangladesh jordinnehav och inte arbetsinsats om i främsta rummet belönas.

Flera författare, som diskuterar landsbygdsutvecklingen i Bangladesh, drar paralleller till Kina och den utveckling som har skett där efter kommunisternas seger 1949. De pekar på att kineserna har lyckats mobilisera massorna, inklusive kvinnorna, och att de därigenom med enorma arbetsarméer till sitt förfogande har kunnat ge sig på en revolutionerande omvandling av infrastrukturen, d v s bevattningsanläggningarna, översvämningsskontrollen, vägarna etc., åtgärder som har möjliggjort både snabb utveckling och jämlikare fördelning av produktionsresultatet.

Men dessa författare påpekar också att utvecklingen i Kina har möjliggjorts genom revolutionerande politiska och sociala förändringar. Där är det arbetet och inte jordinnehavet som belönas.

Den revolution, som Kina har genomgått, har gått ut över de samhällsgrupper som dominerar i dagens Bangladesh: den stadsbaserade intellektuella eliten, köpmännen och den traditionella landsbygdeseliten, som utgörs av de stora jordägarna. Det är därför inte sannolikt att Bangladesh på kort sikt kommer att gå Kinas väg och satsa på en resursmobilisering som på detta sätt går ut över de rika.

Men någonting måste ske i Bangladesh. Landets ekonomi är nu kaotisk, miljoner hotas av svältdöden och de politiska motsättningarna har ökat i den grad att regeringen i Dacca har tvingats införa undantagslagar för att försöka dämpa den jäsande oron och gripa in mot denna oros yttringar. Premiärminister Mujibur Rahman tycks ha försuttit den chans som han hade när han under glädjeyrans dagar vid landets tillblivelse i januari 1972 återkom ur fångenskapen i Pakistan och hyllades som en nationalhjälte. Han sågs som en frälsargestalt. Då kunde han kanske ha entusiasmerat befolkningen till en kraftsamling för en solidarisk utveckling, om bara den nya regeringen hade haft ett genuint program för utveckling. Men all energi hade då lagts ner på att uppnå oberoende från pakistanerna. Ingen ledande regeringstalesman ville eller kunde vid denna tid annat än i grumliga termer skissa utvecklingen i det fria Bangladesh.

Den idélöshet, som då rådde, har senare inte ersatts av behövlig handlingskraft och framsynthet. Medan premiärminister Rahmans karismatiska gloria gradvis har blivit alltmer kantstött har hans beroende av de traditionella elitgrupperna ökat och hans förmåga att åstadkomma genomgripande förändringar har minskat. Detta har lett till att motståndet mot hans regering har ökat. Nyligen meddelades officiellt att minst 3 000 politiska mord hade begåtts i landet under de tre år som gått sedan självständighetsdagen 17 december 1971. Awamiförbundet och dess lagliga och underjordiska konkurrentorganisationer utkämpar en blodig strid, som visserligen ännu inte kan kallas vare sig inbördeskrig eller öppen revolt, men som bäst karakteriseras som politiskt kaos.

Om situationen ännu inte lett till organiserat väpnat motstånd så är det dock känt att tidigare anhängare till awamiförbundet nu har gått under jord för att förbereda en resning. Och redan tidigare fanns det revolutionära grupper med marxistisk ideologi som var motståndare till awamiförbundet. Fortsätter proletariseringen av landsbygdsbefolkningen i samma grad som nu är det inte uteslutet att dessa revolutionära grupper kan komma att attrahera massorna i kamp mot awamiförbundet, särskilt om detta fortsätter att lika ohöjlt som nu stödja de stora jordägarna.

Medan det alltså knappast är tänkbart att en resursmobilisering av kinesisk modell kan genomföras av det nu regerande partiet trots att det kallar sig socialistiskt, så är det inte uteslutet att de politiska makthavarna känner trycket av det politiska kaos som råder nu så hotande att de börjar tänka om och planerar för ett program som kombinerar resursmobilisering, produktionsmaximering och ökad social rättvisa samtidigt som man behåller det privata jordägandet. Det är mot bakgrund av dessa politiska realiteter som man kan tänka sig en utveckling i Bangladesh enligt nedan skisserade linjer.

Resursmobilisering och produktionsmaximering

Både arbetskraften och jorden måste utnyttjas effektivare. Tre risskördar, mot nu en, skulle kunna tas ut på en mycket stor del av befintliga fält om bevattningsanläggningar och pumpar distribuerade det vatten som nu flyter förbi oanvänt. Redan med befintliga irrigeringsanläggningar skulle avsevärt större arealer kunna bevattnas och alltså kunna utnyttjas under en större del av året. Med ett utbyggt och vitaliserat arbetsprogram skulle man kunna bygga fler bevattningskanaler och fördämningsvallar utmed floderna för att uppnå en kontrollerad vattentillförsel och minskade översvänningsrisker samtidigt som många nya arbetstillfällen skapades.

Dessa åtgärder skulle kunna leda till en ökad användning av arbetskraften under en större del av året genom att fler skördar med arbetskrävande rissorter skulle fordra fler händer och genom att bevattningsanläggningarna i sig själva under byggnadstiden kräver enorma arbetsinsatser. Och skulle den traditionella arbetskraften, d v s den manliga, inte räcka till så återstår kvinnorna som en enorm och underutnyttjad arbetskraftsreserv.

Dessa åtgärder skulle kunna ge snabba resultat i form av ökad avkastning. Därigenom skulle nya resurser kunna ställas till förfogande för vidare utveckling av både jordbruket och industrin. Samhället skulle få sin beskärda del av dessa tillskapade resurser om överskottet i jordbruket beskattades på ett sådant sätt att det leder till nya investeringar och inte till privatkonsumtion i form av bilar och andra lyxartiklar som är vanligt i de flesta underutvecklade länder där jordbruket moderniserats och storbönderna hastigt blivit rika. Bönderna borde bli få betala för irrigeringsvattnet, eftersom de med dess hjälp kan öka sina vinster. Därigenom skulle staten eller kooperationen, beroende på i vilken form vattendistributionen sker, få kapital att be-

tala för fortsatta arbetsintensiva bevattningsarbeten. Vidare tycks, enligt iakttagelser från Bangladesh, utnyttjandegraden av bevattningsanläggningarna nu vara dålig, därför att bönderna inte känner något ansvar för skötseln av dem. Genom ett kooperativt ägande i relativt små grupper skulle pumpar och bevattningsanläggningar kunna skötas bättre och därför ge mer och hålla längre.

Den nuvarande fixeringen vid risodling måste också minskas. Andra grödor ger mer i näringsvärde till en lägre insats av bl a vatten. En propaganda som riktar in sig på att ändra både produktions- och konsumtionsvanorna, något som redan förekommer fast i blygsam omfattning, skulle kunna bidra till att jordens potential tappades bättre och människorna fick ett drägligare liv.

En annan viktig åtgärd för att höja tillgången på varor per capita är en effektiv familjeplanering. För närvarande ryms denna viktiga åtgärd inte inom de program som skapats för förändring av landsbygden. Ändå är en minskad befolkningstillväxt en förutsättning för att Bangladesh skall komma ikapp sig självt. En folkökning på över tre procent, kanske så hög som 3,7 %, ökar trycket orimligt mycket på landets resurser och äter för närvarande mer än upp det tillskott av jordbruksprodukter, över en längre tidsperiod, uppskattningsvis 2,5 % per år, som tillskapas. Ett program för familjeplanering förutsätter bättre utbildning för kvinnorna, en åtgärd som sett enbart i ekonomiska termer snabbt skulle löna sig, samtidigt som den på det sociala planet skulle få stor betydelse för att skapa ökad rättvisa för de eftersatta kvinnorna.

Social rättvisa

Medan det privata ägandet av jorden alltid leder till ojämlikhet vid fördelningen av produktionsresultatet kan åtgärder vidtas som minskar orättvisorna och som begränsar exploateringen av arbetskraften. De åtgärder som ligger närmast till hands är beskattning av höga inkomster, införande av minimilöner som möjliggör en dräglig konsumtionsnivå och garanterande av sysselsättning året runt. Alla dessa åtgärder kan i princip användas inom ramen för existerande ekonomiska och politiska system.

En enstaka åtgärd, som skulle bidra kraftigt i denna riktning, är hårda och effektiva insatser mot ockrarna. Detta skulle kunna förhindra en fortsatt proletarisering av de marginella och små jordägarna. Det har visat sig att räntesatser på över ca 40 % leder till

en evig och accelererande skuldsättning, vilken ultimativt leder till att den lille bonden måste lämna sin jord. Statliga och kooperativa lån, som för närvarande håller räntesatser på 9 - 15 %, skulle kunna frigöra småbönderna från penningutlånarnas mördande grepp, om de sattes in i stor omfattning.

Åtgärderna att stödja de jordlösa och småbönderna skulle, under förutsättning att jordbruksproduktionen ökar, inte på något sätt utarma storbönderna. Frågan är om inte dessa, även om dessa åtgärder vidtas, skulle fortsätta att dra ifrån de fattigare klasserna så att klyftorna behövs eller t o m vidgades. Så lönsamt kan nämligen jordbruksmoderniseringen bli även om storbönderna tvingas ta sociala hänsyn. Och det är inte uteslutet att storbönderna inför hotet av framväxten av en underjordisk revolutionär rörelse skulle finna det attraktivt att acceptera ett modernt program som inkluderar minskad utsugning.

För att vidare steg skall kunna tas i riktning mot ökad social jämlikhet måste dock småböndernas och de jordlösas deltagande i beslutsprocessen ökas. För närvarande är det inte meningsfullt att tala om något inflytande alls för dessa grupper, knappast ens inom Kooperationen, som dock avsågs bli ett medel för ökad jämlikhet. Ännu sämre är möjligheterna för landsbygdens fattiga att göra sig gällande inom det politiska systemet. Det helt dominerande awamiförbundet styrs på landsbygden av den traditionella eliten, som också leder Kooperationen på lokalplanet. Professor Dumont har krävt att hälften av de valda representanterna i Kooperationen bör tillhöra de eftersatta grupperna. En sådan regel kan bli nödvändig att införa både inom Kooperationen och inom de politiska partierna för att garantera medinflytande och slut på exploatering. Men den som föreslår detta bör då också ärligen påpeka att Bangladesh i så fall skulle gå längre inom den demokratiska processen än vad de flesta industrialiserade länder gjort, ty också i dessa är det regel att de politiska ledarna i genomsnitt är betydligt bättre utbildade och tjänar mera, d v s tillhör en elit, än de människor de valts att representera, och Sverige är inte något undantag från den regeln.

För att de fattigas deltagande i beslutsprocessen skall bli meningsfull krävs också att utbildningen förbättras. Den är nu inte tillräckligt bred, omfattar inte alla samhällsgrupper lika och inte heller anpassad till landsbygdens behov. Undervisning, som är riktigt utformad, skulle kunna bli ett medel för både utveckling och demokratisering.

Summerad slutsats

Resursmobilisering, produktionsmaximering och ökad jämlikhet är en treenighet som inte kan brytas upp utan risk att hela utvecklingsprocessen hotar att rasa samman. Endast om byarnas rika och de politiska och ekonomiska makthavarna i Dacca är beredda att ändra på de ojämnlika relationer som för närvarande råder på landsbygden kan resurserna mobiliseras och produktionen maximeras. Endast om produktionen maximeras finns det en möjlighet att uppnå en dräglig tillvaro för alla som gör frågan om social jämlikhet meningsfull. Och endast med en total mobilisering av samtliga resurser kan Bangladesh klara av att försörja sin befolkning på 75 miljoner nu och kanske dubbelt så många vid sekelskiftet om 25 år.

Alternativet till en politik som är i verklig mening demokratisk socialism är ekonomisk katastrof och politiskt kaos.

Nedan följer en förteckning över resultatvärderingsstudier utgivna i serien "Meddelande från Utredningsbyrån"

- 1) Sammanfattning av en studie över genomförande och kontroll av ett decentraliserat program för hälso-centraler på landsbygden i Tanzania. Förf.: William P Mayer (1974 08 02)
- 2) Sammanfattning av 1974 års utvärderingsrapport om CADU och EPID i Etiopien. Förf.: Dagnachew Yirgou et al. (1974 08 30)
- 3-5) Vattenförsörjning i Östafrika - Tre vetenskapliga studier i sammandrag (1974 09 15)
 - 3) Preliminary Results of an Impact of Rural Water Supply Schemes Built by Self-help. Förf.: G. Tschannerl och M. Mujwabuzi, Dar es Salaam
 - 4) Evaluation of the Development Impact of Rural Water Supply Projects in East African Villages Förf.: Dennis Warner
 - 5) Impact and Economics of Community Water Supply. A Study of Rural Water Investment in Kenya. Förf.: I.D. Carruthers
- 6) Personalbistånd i Tanzania. Effektivitet och utländsk personal inom det tanzaniska vattenförsörjningsprogrammet. Förf.: Göran Hydén, Pius H. Mallya, Ngasamiaku Mtalo och Habib J. Nyundo (1974 10 30)
- 7) Bönderna i Mpiji-dalen. Kibaha Farmers' Training Centre. Tanzanias Kustregion 1965-68. Förf.: Anita Francke. (1974 11 14)
- 8) Sammanfattning av en preliminär rapport om Mtu ni Afya, masshälsokampanjen i Tanzania. Förf.: Bull L. Hall och C. Zikambona (1974 12 02)
- 9) Finansiering av småindustriutveckling. Forskningsprojekt utfört av Världsbanken i samarbete med SIDA (1975 01 22). Förf.: D Kochav, H Bohlin, K DiTullio, I Roostal, N Wahl
- 10) Landsbygdsutveckling i Bangladesh. Kommenterad sammanfattning av aktuella skrifter och utredningar. Förf.: Bo Kage Carlson (1975 02 28).